

Prava životinja

Djaković, Bernarda

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:490854>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Bernarda Djaković

PRAVA ŽIVOTINJA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ SOCIJALNOG RADA

Bernarda Djaković

PRAVA ŽIVOTINJA

DIPLOMSKI RAD

Izv.prof.dr.sc. Marina Milić Babić

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. SPECIZAM	2
3. ZAKONSKI OKVIR ZAŠTITE PRAVA ŽIVOTINJA U REPUBLICI HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI	4
4. UDRUGE I ORGANIZACIJE ZA ZAŠTITU PRAVA ŽIVOTINJA	6
5. KRŠENJE PRAVA ŽIVOTINJA	8
6. DOBROBIT KUĆNIH LJUBIMACA U OKOLNOSTIMA ISKAZIVANJA NENORMALNIH PONAŠANJA	11
<i>6.1. UZROCI I TRETMAN NENORMALNIH PONAŠANJA KUĆNIH LJUBIMACA</i>	12
<i>6.2. NAJČEŠĆA NENORMALNA PONAŠANJA KUĆNIH LJUBIMACA</i>	14
7. EUTANAZIJA ŽIVOTINJA	17
8. UPORABA ŽIVOTINJA ZA POKUSE, ZNANSTVENE, OBRAZOVNE I DRUGE SVRHE	19
<i>8.1. ZAKONSKA REGULATIVA TESTIRANJA NA ŽIVOTINJAMA U SVIJETU I EUROPI</i>	20
<i>8.2. ETIČKA PRIHVATLJIVOST ISTRAŽIVANJA NA ŽIVOTINJAMA I PRIMJENA 3R NAČELA</i>	22
9. PRIJEVOZ I TRANSPORT ŽIVOTINJA	26
<i>9.1. PRAVNO UREĐENJE PRIJEVOZA ŽIVIH ŽIVOTINJA U REPUBLICI HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI</i>	27
<i>9.2. PRIJEVOZ KUĆNIH LJUBIMACA</i>	29
10. ZAKLJUČAK	32
11. LITERATURA	34

Prava životinja

Sažetak:

Cilj ovog rada usmjeren je na prikaz temeljnih prava životinja, zakonsko uređenje tih prava te u konačnici kršenja tih prava u raznim životnim aspektima. Sve veća raširenost specizma (ljudske diskriminacije životinja) dovela je do velikog iskorištavanja i zlostavljanja životinja, gdje zagovornici zaštite prava životinja ističu kako je takvo ponašanje u današnje vrijeme nemoralno i nepravedno. Zaštita prava i dobrobiti životinja u velikoj mjeri ovisi o njihovom ponašanju, a abnormalna ponašanja uglavnom dovode do ugrožavanja njihovih prava i dobrobiti putem kažnjavanja, napuštanja ili eutanazije od strane vlasnika. Pravovremenim prepoznavanjem i korigiranjem neadekvatnih ponašanja životinja dolazi do uspostavljanja zadovoljavajućeg suživota između čovjeka i životinja. Kako bi se osigurala adekvatna zaštita životinjskih prava, a time i podigla kvaliteta njihovog života, prvenstveno je potrebno pravilno formiranje tih prava, a zatim i njihovo uključivanje u nacionalno i međunarodno gospodarstvo, čime bi se uvelike utjecalo na promjenu stavova i ponašanja ljudi u pogledu (ne)poštivanja životinjskih prava. Upotreba životinja u pokusne, znanstvene, istraživačke i druge svrhe etički je upitno te se ograničava i regulira zakonima, normama, praksom, alternativnim metodama i 3R modelom. Životinje su u današnje vrijeme sve više izložene raznim oblicima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja od strane ljudi, kako u svakodnevnom okruženju, tako i putem novina, interneta i društvenih mreža. Stoga je važno životinjama osigurati lijep i dostojanstven život te zaštitu njihovih temeljnih prava.

Ključne riječi: prava životinja, specizam, eutanazija, dobrobit životinja, pokusne životinje

Animal rights

Abstract:

The goal of this work is focused on the presentation of the fundamental rights of animals, the legal regulation of these rights and ultimately the violation of these rights in various aspects of life. The increasing spread of speciesism (human discrimination against animals) has led to a great exploitation and abuse of animals, where the advocates of the protection of animal rights point out that such behavior is immoral and unjust nowadays. The protection of the rights and well-being of animals depends to a large extent on their behavior, and abnormal behaviors generally lead to the endangerment of their rights and well-being through punishment, abandonment or euthanasia by the owner. Timely recognition and correction of inadequate animal behavior leads to the establishment of a satisfactory coexistence between humans and animals. In order to ensure adequate protection of animal rights, and thus to improve the quality of their lives, it is primarily necessary to properly establish these rights, and then to include them in the national and international economy, which would greatly influence the change in people's attitudes and behavior regarding (non-respect of animal rights. The use of animals for experimental, scientific, research and other purposes is ethically questionable and is limited and regulated by laws, norms, practice, alternative methods and the 3R model. Nowadays, animals are increasingly exposed to various forms of violence, abuse and neglect by humans, both in their everyday environment and through newspapers, the Internet and social networks. Therefore, it is important to provide animals with a beautiful and dignified life and to protect their fundamental rights.

Key words: animal rights, speciesism, euthanasia, animal welfare, experimental animals

Izjava o izvornosti

Ja, Bernarda Djaković pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Bernarda Djaković

Datum: 13.06.2023.

1. UVOD

Pojam životinje odnosi se na svaki živi organizam (osim čovjeka) koji pripada životinjskom carstvu, a koji se po svojoj fiziologiji i morfologiji razlikuje od biljaka (Visković, 1996). Tokom cjelokupnog razvoja ljudske povijesti uvriježene su tradicija i svakodnevna praksa u kojima ljudi podređuju životinjsku vrstu vlastitim potrebama i interesima te se kao normalna i općeprihvaćena pojava smatra iskorištavanje životinja i kršenje njihovih temeljnih prava u gotovo svim životnim segmentima (Jakovljević, 2013). Osim diskriminacije na osnovi vrste, prisutna je i diskriminacija unutar životinjskog svijeta, pri čemu se više cijene one životinje od kojih ljudi u bilo kojem pogledu imaju neke koristi (terapeutske, društvene ili uslužne). Na taj se način također uskraćuju njihova temeljna prava, a nerijetko je slučaj da zbog diskriminacije na temelju životinjske vrste samo neke od njih (npr. mačke i psi) u realitetu uživaju svoju zakonsku zaštitu (Priatelji životinja, 2023). U svrhu promjene ponašanja ljudi prema životinjama među najutjecajnim zagovarateljima i dalje su razne udruge i organizacije, koje se s različitih političkih, ideoloških i etičkih aspekata zalažu za zaštitu prava i dobrobiti životinja.

Suživot između ljudi i životinja, kao dviju vrsta živih bića potrebno je adekvatno regulirati putem jednakomjernog i pravednog respektiranja prava obje strane, uzimajući pritom u obzir razne oblike kolizije njihovih prava i interesa (npr. pitanje eutanazije, testiranja i istraživanja na životinjama i slično), koje je potrebno adekvatno, pravično i pragmatično rješavati (Jakovljević, 2013). Uloga socijalnog radnika u zaštiti prava životinja očituje se kroz njegovu ulogu u okviru zelenog socijalnog rada, gdje se socijalni radnik fokusira na problematiku između socijalnih udruga i organizacija i odnosima između ljudi koji su u interakciji s postojećom florom i faunom u njihovom prirodnom fizičkom staništu, prilikom formiranja fizičke, društvene i ekonomske okolišne krize, koja uvelike umanjuje dobrobit svih živih bića na zemlji, kao i same planete (Jones, 2012). Isto tako, socijalni radnici zaduženi su za uspostavu održivih međuljudskih odnosa te odnosa između ljudi sa drugim živim bićima, ali i neživim svijetom. Pokreti za zaštitu prava životinja jednaki su zaštiti ljudskih prava, s ciljem poboljšanja i unaprjeđenja zdravlja i dobrobiti životinja te njihovim životnim uvjetima (Priatelji životinja, 2023). Zbog toga je od iznimne važnosti da struka socijalnog rada, uz svoje kontinuirano zagovaranje zaštite ljudskih prava, sve više pažnju usmjerava na afirmaciju okolišne pravde unutar socijalne pravde te na taj način promovira cjelokupni socijalni razvoj (Jones, 2012).

U ovom radu prvenstveno će se krenuti od definiranja i razumijevanja pojma specizma, nakon kojeg će se obraditi najvažnije zakonske norme koje u Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji

reguliraju područje zaštite prava životinja. Nakon toga, ukratko će se prikazati neke od najvažnijih udruga i organizacija koje djeluju na području zaštite dobrobiti životinja te će se kroz teoriju i primjere obraditi područje kršenja životinjskih prava. Zatim će se dati važnost upoznavanja s temom abnormalnih oblika životinjskog ponašanja, koja mogu odigrati važnu ulogu u odlukama pojedinaca da se upuste u kršenje prava i dobrobiti životinja te će se nakon toga pozornost dati jednim od najkontroverznijim temama današnjice, a to su problematika eutanazije i uoprabe životinja u znanstvene, pokusne, obrazovne i druge svrhe. Za kraj će se obratiti tema gotovo svakodnevnog oblika kršenja životinjskih prava u prometu te će se na kraju u okviru zaključka dati sinteza svih relevantnih informacija i spoznaja koje su iznesene u ovom radu.

2. SPECIZAM

Pojam „specizam“ prvi upotrebljava Richard Ryder 1970. godine, a njime se u najkraćem smislu označava diskriminacija na temelju vrste (Ryder, 1992). Peter Singer smatra se jednim od najvažnijih zagovaratelja životinjskih prava te on pod pojmom specizma obuhvaća subjektivnost, pristranost ili pak predrasudu koja ide u korist jedne vrste, a suprotno interesima druge vrste (Singer, 1998). Singer je specizam usporedio sa seksizmom i rasizmom, na način da rasizam gleda kao na diskriminaciju na osnovi boje kože i rase, seksizam diskriminaciju na osnovi spola te specizam diskriminaciju na osnovi vrste. Kao glavno uporište Singerovih teza smatra se načelo utilitarizma, u kojem se smatra da se svačiji interesi u jednakoj mjeri uzimaju u obzir (Singer, 1998). Joan Dunayer mišljenja je kako je Singerovo stajalište u pogledu specizma nejasno, nedovoljno i preusko te da ni pod koju cijenu ljudski interesi ne bi trebali imati prednost pred životinjskim interesima. Dunayer stoga iznosi vlastito poimanje specizma, u kojem navodi da je specizam propuštanje da se obzirom na pripadanje pojedinoj vrsti ili pak obzirom na temelju nekih karakteristika koje su toj vrsti svojstvene bilo kojem živom biću daje jednako poštovanje i obzirnost (Dunayer, 2009). U skladu s time, Dunayer specizam sagledava kroz tri filozofije, od kojih su dvije specističke (novospecistička i starospecistička) i jedna nespecistička.

Starospecistički filozofi nazivaju se staromodnim specistima ili starospecistima te oni nisu skloni vjerovanju da ijedna životinja treba imati bilo kakva zakonska prava, odnosno smatraju da životinje ne zaslužuju jednaku količinu moralnog obzira kao i ljudi (Dunayer, 2009). Pod pojmom zakonskih prava smatraju se sva temeljna prava na slobodu i život koja pripadaju

isključivo ljudima te je u ovom slučaju prisutna apatija za sve one koji su izvan vlastite grupe. U starospecizmu od velikog su značaja kontraktualizam i vlasništvo, koji kao ljudski konstrukt stavljaju moralnost, pri čemu su se ljudi okružili odgovarajućim zakonima i pravilima, a sve u svrhu urednijeg, sigurnijeg i bogatijeg života. Svim ljudima je u interesu da vode siguran život te se iz tog razloga pokoravaju odgovarajućim zakonskim normama, a sve u svrhu dolaženja do tog cilja (Dunayer, 2009). Starospecisti na životinje ne gledaju kao na zasebne individue, već se one izjednačuju sa stvarima koje nemaju sposobnost samostalnog sklapanja ugovora (one su nešto, a ne netko), dok se kao dodatni problem javlja svrstavanje životinja pod potrošnu robu bez duše (Dunayer, 2009). Kao glavni problem starospecističke filozofije javlja se standardiziranost i prihvaćenost izrabljivanja i iskorištavanja životinja, iz razloga što je neljudsko ropstvo i dalje aktualno i sveprisutno, pri čemu je dozvoljeno zatočeništvo, mučenje i ubijanje životinja, dokle god je to u skladu sa zakonima i drugim propisima (Dunayer, 2009).

Singer i Regan zagovornici su novospecizma, čija se filozofija kreće u smjeru proširenja moralnih i zakonskih prava na neke životinje. Dunayer je mišljenja kako su pogledi i nastojanja novospecizma i dalje specistički, iz razloga što se zalažu za moralnu podjelu između ljudi i životinja te je stajališta kako bi se prava trebala proširiti samo na one životinje koje su najbližnje ljudima (npr. majmuni) (Dunayer, 2009). Kao glavni nedostatak novospecizma javlja se teza u kojoj su život, prava i interesi ljudi i dalje znatno važniji od drugih živih bića te činjenica da su neke životinje u ukupnom poretku (s ljudima na vrhu) i dalje vrijednije od drugih. Dunayer je Singeru zamjerila novospecističko polazište prema kojem je većina životinja ipak nadomjestiva te se stoga ljudska prava trebaju proširiti samo na neke životinje (u prvom redu na neke sisavce i čovjekolike majmune), dok je Reganu kao temeljni problem istaknula ideju proširenja ljudskih prava na „subjekte života“ (na sisavce i ptice), što bi značilo na svakoga tko je sposoban iskusiti sreću, pri čemu implicitno vrši intelektualnu podjelu i hijerarhiju, koja se s vrha prema dnu kreće od ljudi, neljudskih sisavaca i ptica (Dunayer, 2009). Za razliku od starospecizma i novospecizma nespecistička filozofija temelji se na izjednačavanju ljudi i životinja, pri čemu je Dunayer stajališta kako je u svrhu zaštite životinja od boli, patnje i mučenja potrebno svim životinjama osigurati zakonska prava, jednaka onima koja stoje ljudima na raspolaganju (Dunayer, 2009). Odnosno, životinjama je nužno pružiti zaštitu koja je istovjetna onoj koju imaju i ljudi, pri čemu se prvenstveno misli na pravo na slobodu i život te se životinje ne smije promatrati kao inferiorne i podložne ljudskim interesima. Isto tako, jezik i inteligencija nisu relevantni kriteriji te se ne smiju uzimati u obzir prilikom prosuđivanja nečije patnje i boli (Dunayer, 2009).

3. ZAKONSKI OKVIR ZAŠTITE PRAVA ŽIVOTINJA U REPUBLICI HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI

Ustav Republike Hrvatske temeljni je pravni akt koji regulira osnovne postavke pravnog i društvenog poretka zemlje, no sam akt ne zadire previše u tematiku zaštite života, zdravlja i dobrobiti životinja. Članak 2., stavak 4., podstavak 1. Ustava Republike Hrvatske spominje kako Hrvatski sabor ili narod neposredno i samostalno, u skladu s Ustavom i zakonom, odlučuju o očuvanju prirodnog i kulturnog bogatstva i korištenju njime (Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14). Osim spomenute odredbe, od velike je važnosti i članak 3. Ustava Republike Hrvatske u kojem se navodi kako su očuvanje prirode i čovjekova okoliša, između ostalog, najveće vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava (Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14). Republika Hrvatska putem svojeg kaznenopravnog sustava u okviru blanketnih odredbi kaznenog djela ubijanja ili mučenja životinja štiti život te fizički i psihički integritet svake životinje. Pojam blanketnih odredbi odnosi se na činjenicu da kazneno zakonodavstvo propisuje samo okvir inkriminacije koja se potom detaljnije nadopunjuje s drugim zakonskim izvorima prava tog kaznenog djela (Nedić, 2018). Tako osim Ustava Republike Hrvatske i Kaznenog zakona osnovni zakonski izvori koji reguliraju pitanje zaštite života i integriteta životinja su: Zakon o zaštiti životinja, Zakon o zaštiti okoliša i Zakon o zaštiti prirode (Nedić, 2018).

Prema Visković (1996) pravno gledano, zaštita životinja može se ostvariti na tri načina: općim propisima protiv zlostavljanja svih ili samo nekih kategorija životinja (Zakon o zaštiti životinja), propisima o zaštiti prirode (Zakon o zaštiti prirode) te propisima iz drugih pravnih grana kojima se neke životinje zaštićuju u posebnim pravnim odnosima (Kazneni zakon, Zakon o lovu, Zakon o poljoprivredi, itd.) (Nedić, 2018). 1999. godine Hrvatska je dobila prvi zakon kojim je regulirana zaštita života, zdravlja i dobrobiti životinja – Zakon o dobrobiti životinja, no taj je zakon u odnosu na današnji imao gotovo duplo manje članaka te je ovo područje bilo regulirano poprilično šturo (Nedić, 2018). Pošto se Zakon o dobrobiti životinja u pojedinim djelovima pokazao kao neadekvatna osnova za zaštitu života, zdravlja i dobrobiti životinja, bilo je potrebno donijeti novi zakon u kojem će se takvi nedostaci ispraviti. Unatoč svojim nedostacima, Zakon o dobrobiti životinja je predstavljao veliki iskorak u zaštiti životinjskog života, zdravlja i dobrobiti u Hrvatskoj (Nedić, 2018). Zakon o zaštiti životinja u svom prvom izdanju stupio je na snagu 26. listopada 2017. godine i sastoji se od trinaest dijelova te ukupno devedeset i osam članaka, od kojih su, sukladno članku 98., članci 70., 71., 86. stavak 1. točka

8. i članak 90. točke 3., 4. i 5. stupili na snagu 31. prosinca 2018. godine. Kasnije je u svom izmijenjenom izdanju na snagu stupio 1. travnja 2019. godine (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). Zakon štiti točno određene kategorije životinja, a to su: životinje koje se koriste u znanstvene svrhe, životinje koje se uzgajaju i koriste u svrhu proizvodnje, divlje životinje, kućne ljubimce, životinje u zoološkim vrtovima, životinje koje se koriste u cirkuskim predstavama, za filmska i televizijska snimanja, izložbe, smotre, natjecanja, predstave i u druge svrhe s ciljem predstavljanja životinja, napuštene i izgubljene životinje te životinje u trgovinama za prodaju kućnih ljubimaca (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). U pogledu područja primjene u članku 3. spominje se kako se Zakon o zaštiti životinja primjenjuje na sve životinje kralježnjake te na glavonošce iz razreda Cephalopoda koji se koriste u znanstvene svrhe, a ne primjenjuje se na gospodarenje lovištem i divljači te ribolov (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). Zakon o zaštiti životinja je time donio promjene koje se odnose na zaštitu života i zdravlja životinja, a pogotovo u odnosu na: zabranu neodgovarajućih postupanja prema životinjama (npr. bacanje petardi na životinje, držanje stalno vezanih pasa, držanje divljih životinja u ugostiteljskim objektima i slično), zaštitu kućnih ljubimaca tijekom njihovog uzgoja, držanja, prometa i prodaje, kontrolu razmnožavanja kućnih ljubimaca te evidentiranje vlasnika kućnih ljubimaca namijenjenih prodaji s manje od tri rasplodne ženke iste vrste životinja, u svrhu praćenja prometa i dobrobiti životinja (Ministarstvo poljoprivrede, 2017). Kao jedna od važnijih novosti je osnivanje tzv. „no kill skloništa“, točnije zabranjeno je usmrćivanje napuštenih životinja, a članak 62. nalaže kako se na području svake jedinice područne (regionalne) samouprave mora osnovati najmanje jedno sklonište u kojem je osigurano najmanje 50 smještajnih mjesta za životinje, a čije financiranje snosi svaka jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19).

Ubijanje ili mučenje životinja kazneno je djelo protiv okoliša, a prema Ascioneu (1993) mučenje životinja definirano je kao društveno neprihvatljivo ponašanje koje uključuje namjeru nanošenja nepotrebne boli, patnje, neugode i/ili smrti životinji. Kazneno djelo ubijanja ili mučenja životinja regulirano je člankom 205. Kaznenog zakona koji navodi da će se kaznom zatvora do jedne godine kazniti ona osoba koja usmrti životinju bez opravdanog razloga ili je teško zlostavlja, nanosi joj nepotrebne boli ili je izlaže nepotrebnim patnjama (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21). Stavak 2. navodi kako će se do dvije godine zatvora kazniti ona osoba koja kazneno djelo počini iz koristoljublja (čime je kazna povećana s kazne zatvora do jedne godine na kaznu zatvora do dvije godine), dok stavak 3. predviđa i nehajnu odgovornost, gdje će se osoba koja nehajem uskratom hrane ili vode ili

na drugi način izloži životinju tegobnom stanju kroz dulje vrijeme kazniti kaznom zatvora do šest mjeseci (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21). Iako Zakon predviđa izravnu namjeru te će se u praksi kod ovog kaznenog djela uglavnom pojavljivati izravna namjera, u literaturi se i dalje javljaju dvojbe oko toga može li djelo biti počinjeno i s neizravnom namjerom te neki autori ne isključuju mogućnost počiniteljeva postupanja s neizravnom namjerom (Nedić, 2018). Novost je i odredba iz stavka 4. u kojoj stoji da se zlostavljana životinja koja preživi zlostavljanje oduzima zlostavljaču, čime je učinjen veliki pozitivan iskorak u zaštiti životinja, jer se dosad, zbog nepostojanja adekvatne zakonske regulative, zlostavljana životinja nakon oporavka od dobivenih ozljeda vraćala zlostavljaču (Ius-info, 2013). Od izvora europskog prava važno je spomenuti one koje se morale implementirati u nacionalno zakonodavstvo, a to su: Direktiva o zaštiti životinja koje se koriste za znanstvene svrhe, Direktiva Vijeća o zaštiti životinja koje se drže u svrhu proizvodnje i Direktiva o držanju divljih životinja u zoološkim vrtovima (Nedić, 2018). Isto tako, postoje brojni međunarodni dokumenti koji reguliraju pitanje zaštite prava i dobrobiti životinja, a neki od njih su: Međunarodna konvencija za zaštitu ptica, Konvencija o biološkoj raznovrsnosti (s oba protokola), Europska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prijevozu, Bernska konvencija o očuvanju europskog divljeg života i prirodnog staništa, Europska konvencija o zaštiti kućnih ljubimaca, Europska konvencija za zaštitu životinja za klanje itd. (Nedić, 2018). Važno je napomenuti kako je Zakon o zaštiti životinja usklađen s propisima Europske unije te s prethodno navedenim direktivama.

4. UDRUGE I ORGANIZACIJE ZA ZAŠTITU PRAVA ŽIVOTINJA

U Republici Hrvatskoj velik je broj udruga i organizacija koje se bave zaštitom prava i dobrobiti životinja te će se u ovom radu prikazati djelovanje samo nekih od njih. Prva od njih je Udruga Šapica koja je osnovana 2006. godine u Zaprešiću, od strane građana koji su veliki ljubitelji životinja (Udruga Šapica, 2023). Kao nevladina i neprofitna udruga primarno je osnovana s ciljem pomoći, zaštite, zbrinjavanja i udomljavanja ranjenih, zlostavljanih i napuštenih životinja te u konačnici zagovaranja, promicanja i proširenja njihovih prava. Neki od ciljeva udruge su podizanje svijesti o odgovornom i humanom postupanju sa životinjama, sustavno reduciranje napuštanja životinja, poticanje nenasilnog ponašanja i ophođenja prema životinjama, adekvatna briga za napuštene, bolesne i nemoćne životinje, sprječavanje nasilja nad životinjama (Udruga Šapica, 2023). Rad Udruge u potpunosti se temelji na volonterskom

radu, a ono se sastoji od nabave kvalitetnije hrane, liječenja bolesnih životinja, nabave lijekova, kućica i slame, oglašavanja životinja, kontrole prilikom i nakon udomljavanja te razmjene znanja i iskustava sa drugim Udrugama (Udruga Šapica, 2023). Iduća udruga je Udruga za zaštitu i promicanje prava životinja Rina, osnovana u svibnju 2008. godine. Udruga je kroz volonterstvo, edukaciju i senzibilizaciju građana uspjela napraviti velike pomake na polju zbrinjavanja napuštenih životinja te je znatno podigla razinu osviještenosti o tom problemu (Udruga za zaštitu i promicanje prava životinja Rina, 2023). Udruga nema niti jednu zaposlenu osobu, već se čitav njihov rad temelji isključivo na volontiranju, a posebno je usmjerena na teško udomljive pse i mačke, kao što su životinje starije životne dobi, životinje s invaliditetom te slijepe i slabovidne životinje koje unatoč svojem invaliditetu i dalje mogu imati lijep i ispunjen život (Udruga za zaštitu i promicanje prava životinja Rina, 2023). Udruga Noina Arka je službeno registrirana 1993. godine kao nevladina i neprofitna udruga, koja kao svoj primarni cilj navodi spašavanje ranjenih životinja i skotnih ženki u čemu joj uvelike pomaže Veterinarski fakultet u Zagrebu (Noina Arka, 2023). Udruga za zaštitu životinja Patronus Sisak djeluje na području Sisačko-moslavačke županije, a obzirom da Udruga nema vlastito sklonište za životinje niti odgovarajući prostor za njihovo zbrinjavanje, oslanja se prije svega na pomoć dobrih ljudi u privremenom ili trajnom zbrinjavanju napuštenih i nezbrinutih životinja (Udruga za zaštitu životinja Patronus Sisak, 2023). Udruga je usmjerena na promjenu ograničene svijesti građana o životinjskim pravima, zaštitu prava i dobrobiti životinja te adekvatno zbrinjavanje napuštenih i zlostavljanih životinja na području grada Siska i okolice (Udruga za zaštitu životinja Patronus Sisak, 2023).

Udruga Phenix utemeljena je 2008. godine u Normancima, a cilj joj je zbrinjavanje i udomljavanje neželjenih i napuštenih životinja te borba za njihova prava (Udruga Phenix, 2023). Životinjama pružaju privremeni smještaj i pomažu im u pronalasku novog doma. Isto tako, fokus joj je uključenje društva u proces zbrinjavanja pasa te suradnja s institucijama i društvom u svrhu ostvarivanja prava životinja (Udruga Phenix, 2023). Animalex je neprofitna udruga studenata Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i diplomiranih pravnika u Republici Hrvatskoj osnovana 2017. godine od strane studenata Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koja djeluje na području zaštite okoliša i prirode s ciljem pravne zaštite životinja. Kao glavne djelatnosti udruge spominju se sastavljanje podnesaka nadležnim tijelima nakon prijave građana, udruga ili iz drugih izvora, organiziranje i vođenje predavanja, seminara i radionica na temu pravne zaštite životinja te suradnja sa drugim srodnim udrugama i organizacijama (Animalex, 2023). U pogledu skloništa na području Republike Hrvatske, prema popisu

Ministarstva poljoprivrede u Hrvatskoj je registrirano 36 skloništa te se na njihovim stranicama mogu pronaći i informacije o izgubljenim i pronađenim životinjama te o onima koji su spremni za udomljavanje (Ministarstvo poljoprivrede, 2023). Što se tiče udruga i organizacija na razini Europske unije, kao jedna od poznatijih paneuropskih organizacija je Eurogroup for animals sa sjedištem u Bruxellesu, čiji je primarni fokus poboljšanje dobrobiti što većeg broja životinja te zaštita njihovih prava i interesa (Eurogroup for animals, 2023). Organizacija je osnovana 1980. godine, a kroz zajedničko djelovanje organizacija koje se diljem Europe bore za zaštitu prava životinja nastoji unaprijediti standarde zaštite dobrobiti životinja u Europskoj uniji (Eurogroup for animals, 2023). Organizacija je zamišljena kao skup organizacija za zaštitu životinja u državama članicama Europske unije i u nekoliko drugih zemalja te je vodeća u promicanju standarda dobrobiti životinja (Eurogroup for animals, 2023). Organizacija je također usmjerena na unaprjeđenje prava i dobrobiti kućnih ljubimaca, životinja za uzgoj, divljih životinja koje su ulovljene za prehrambene potrebe te životinje koje se koriste u pokusne, znanstvene, obrazovne i druge svrhe (Eurogroup for animals, 2023).

5. KRŠENJE PRAVA ŽIVOTINJA

Kako bi se respektirale vitalne potrebe i funkcionalne vrijednosti životinja, potrebno im je osigurati poštivanje njihovih prava, a to su: pravo na život i opstanak u mjeri svojstvenih organskih funkcionalnih mogućnosti i održivosti svake životinjske vrste i jedinke, točnije na tjelesnu nepovredivost i sigurnost, tj. neugroženost, pravo na svoju nenarušenu prirodnu životnu sredinu (biosferu), pravo na neometani i nemanipulirani, autonomno-spontani, individualni i vrsni razvoj te potencijalne mutacije (pravo na zaštitu od zahvata u njihovu genetsku supstancu kojima bi se prema svojevremenom nahođenju ljudi mijenjao njihov genetski kod), pravo na zaštitu od svih zahvata u njihove živote i postupke prema njima kojima im se nanose šteta, bol i patnja, pravo na pružanje pomoći u slučajevima narušenog zdravstvenog stanja i bolesti koje ugrožavaju njihovu tjelesnu i mentalnu dobrobit, kod divljih životinja pravo na samosvojno življenje (bez prinudnog podčinjavanja interesima i potrebama ljudi) te kod domaćih životinja pravo na pružanje određenog neophodnog minimuma kvalitete življenja (životnih uvjeta) (Jakovljević, 2013). Izuzetak od prava na život i opstanak, a samim time i od ostalih s njime povezanih i izvedenih prava, bio bi dopustiv samo u četiri slučaja: kada održavanje određenih životinjskih jedinki (grupa) na životu predstavlja iznimnu opasnost za druge vrste živih bića, u slučajevima samoobrane (kada su ljudi napadnuti od strane neke

životinje), ako usmrćivanje jednih predstavlja uvjet preživljavanja i opstanka drugih (u slučaju da vrijedi načelo nezamjenjivosti životinja kao hrane za ljude kao mesojede) te u slučajevima kada su životinje beznadno oboljele ili teško i nepopravljivo povrijeđene ili paralizirane te kada njihovo daljnje održavanje na životu predstavlja samo produljenje mučne agonije (upućenost na eutanaziju) (Jakovljević, 2013). U svim ostalim slučajevima radilo bi se o kršenju njihovih prava koje nije moralno opravdano, unatoč potencijalnim benefitima za koje ljudi smatraju da im pripadaju. Prema Zakonu o zaštiti životinja (NN 102/17, 32/19) zabranjeno je: životinje usmrćivati, nanositi im bol, patnju i ozljede, namjerno ih izlagati strahu i bolestima, uzgajati životinje tako da trpe bol, patnju i strah te ih namjerno ozljeđivati, huškati životinje na druge životinje ili čovjeka ili ih obučavati na agresivnost, zanemarivati životinje s obzirom na njihovo zdravlje, smještaj, ishranu i njegu te trčanje životinja privezanih uz motorno prijevozno sredstvo koje je u pokretu. Isto tako, zabranjeno je napustiti domaću životinju, kućnog ljubimca ili uzgojenu divlju životinju i druge životinje koje se drže pod nadzorom, davanje kućnih ljubimaca maloljetnim osobama, držanje i postupanje s kućnim ljubimcima na način koji ugrožava zdravlje i sigurnost ljudi te držati pse stalno vezane ili držanje u prostorima za odvojeno držanje pasa bez omogućavanja slobodnog kretanja izvan tog prostora (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). U pogledu prodaje i oglašavanja životinja, zabranjeno je prodavati pse, mačke i pitome vretice u trgovinama za prodaju kućnih ljubimaca, prodavati životinje koje su još ovisne o majci ili koje se ne mogu samostalno hraniti te bolesne ili ozlijeđene životinje, a pri oglašavanju pasa u svrhu prodaje ili promjene vlasništva prodavač mora osigurati, a oglašivač objaviti broj mikročipa psa i broj mikročipa majke psa (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19).

Za kršenje prava životinja prema Zakonu o zaštiti životinja (NN 102/17, 32/19) predviđaju se novčane kazne u rasponu od 1000 do 50 000 kuna, a osim novčane kazne prekršitelju se može oduzeti životinja te izreći zaštitna mjera zabrane držanja i nabavljanja drugih životinja. Prema Kaznenom zakonu (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21) zabranjeno je ubijanje ili mučenje životinja te nesavjesno pružanje veterinarske pomoći. Kaznom zatvora do jedne godine kaznit će se onaj tko usmrti životinju bez opravdanog razloga ili je teško zlostavlja, nanosi joj nepotrebne boli ili je izlaže nepotrebim patnjama, dok će se kaznom zatvora do dvije godine kazniti onaj tko navedeno kazneno djelo počini iz koristoljublja (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21). Kaznom zatvora do šest mjeseci te oduzimanjem životinje kaznit će se onaj tko iz nehaja uskratom hrane ili vode ili na drugi način izloži životinju tegobnom stanju kroz dulje vrijeme, dok će se u

pogledu nesavjesnog pružanja veterinarske pomoći kazniti veterinar ili veterinarski djelatnik koji se pri pružanju pomoći, pregledu, cijepljenju ili liječenju životinje ne pridržava pravila veterinarske struke pa zbog toga nastupi oboljenje, znatno pogoršanje bolesti ili uginuće životinje (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21). Unatoč postojanju zakonskih odredbi i prethodno spomenutih sankcija u Republici Hrvatskoj česti su slučajevi kršenja prava životinja. Prema članku iz 24 sata na Općinskom kaznenom sudu u Zagrebu vodi se postupak protiv pojedinca zbog seksualnog zlostavljanja ženke pasmine rodezijski gonič. 28. listopada 2022. godine počelo je novo suđenje za optužbe da je pojedinac od 2009. do 2015. godine na različitim lokacijama seksualno općio sa svojim psom, ženkom rodezijskog goniča, nanoseći joj bol i patnju te je psihički i fizički zlostavljao i mužjaka iste pasmine (24 sata, 2022). U njegovom stanu zatekli su dva izmučena i izgladnjela psa te zaplijenili 111 CD-ova i DVD-ova sa snimkama i fotografijama seksualnog zlostavljanja. Najgore od svega je činjenica da pojedinac zbog svojeg radnog mjesta u Europskom parlamentu kao službenik u računovodstvu (od čega je posljednje gotovo dvije godine na bolovanju) posjeduje imunitet, čiji status onemogućuje njihovim nadležnim tijelima da ga uhite i pokrenu postupak (24 sata, 2022). Dodatni problem stvara činjenica da predmetu ove godine u jesen nastupa zastara, a eventualno skidanje imuniteta moglo bi dodatno zakomplicirati i oduljiti cijeli postupak. Pretprošle godine u rujnu nepravomoćno je osuđen na godinu dana zatvora, a presuda je ukinuta iz proceduralnih razloga te mu je krajem listopada prošle godine počelo novo suđenje u odsutnosti (24 sata, 2022).

Članak iz Večernjeg lista navodi da je tijekom 2020. godine u Hrvatskoj prijavljeno ukupno 100 kaznenih djela ubijanja i mučenja životinja, konkretno pasa i mačaka u ruralnim sredinama, a protiv 53 osobe policija je podnijela odgovarajuće kaznene prijave nadležnim Općinskim državnim odvjetništvima (Večernji list, 2021). No, udruge za zaštitu životinja procjenjuju da je stvaran broj deset puta veći s obzirom na činjenicu da brojna nedjela prema životinjama ostaju neprijavljena te se krivcima vrlo rijetko izriču zatvorske kazne (Večernji list, 2021). Isto tako navode da je u ruralnim sredinama prisutna niža osviještenost o etički prihvatljivom postupanju prema životinjama, kao i o tome da je neadekvatno držanje i mučenje životinja protuzakonito i kažnjivo. Što se tiče gradskih sredina, smatraju da zlostavljači životinja ne posustaju, već su im metode više prikrivene. Navode kako su takvi pojedinci više svjesni da je njihovo ponašanje kažnjivo te ih je strah da će ih okolina osuditi (Večernji list, 2021). Napominju da neizricanjem kazni ili izricanjem simboličnih kazni zlostavljači i ubojice životinja ne dobivaju jasnu poruku da je njihovo ponašanje loše i neprihvatljivo (Večernji list, 2021).

Još jedan primjer zlostavljanja životinja također opisuje Večernji list u svom članku, gdje se navodi da se zlostavljanje dogodilo 22. siječnja 2020. godine u Novom Selu Palanječkom kod Siska, gdje je pojedinac vezao svog psa za automobil i vukao ga po cesti, pri čemu je mješanac ozlijeđen. Istog dana pojedinac je priveden u policijsku postaju, a pas je zbrinut u Skloništu za životinje Sisak, da bi ga već idući dan pojedinac odveo nazad kući (Večernji list, 2020). Pošto je bila riječ o kaznenom djelu iz članka 205. Kaznenog zakona (ubijanje i mučenje životinja), Općinski sud u Sisku prihvatio je zahtjev Općinskog državnog odvjetništva u Sisku pa je pojedinac 12. svibnja 2020. godine proglašen krivim za počinjenje kaznenog djela ubijanja i mučenja životinja te je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od tri mjeseca, pri čemu mu je izrečena uvjetna osuda, prema kojoj se kazna neće izvršiti, ako u godini dana ne počini novo kazneno djelo. Istom odlukom i na temelju istog članka, oduzet mu je i pas (Večernji list, 2020). Veterinarska inspekcija u nadzoru tada nije pronašla znakove zanemarivanja ni teže ozljede te je obavijestila nadležnu Policijsku postaju Sisak da je pas odvezen u sklonište službenim vozilom Skloništa za životinje Sisak, no prema informacijama Skloništa oni nisu zaprimili niti jednu sudsku presudu po kojoj su trebali postupati vezano za taj slučaj te samim time pas nije niti bio smješten kod njih (Večernji list, 2020). Prema navodima susjeda pas je i dalje živio u istom dvorištu te je time potvrđena informacija da je pas dan nakon privođenja vlasnika vraćen nazad. Općinski sud u Sisku branio se informacijama da je iz predmetnog spisa bio vidljiv podatak o tome da je Sklonište preuzelo psa te da je do daljnjeg bio smješten u Skloništu. Navode kako sud nije raspolagao podacima da je vlasnik preuzeo psa, već su imali infoarmaciju da je pas do daljnjega smješten u Skloništu za životinje Sisak (Večernji list, 2020). Policijskoj postaji Sisak potom je naloženo da u suradnji s djelatnicima Skloništa za životinje Sisak provedu pravomoćnu presudu, oduzmu psa od okrivljenog te ga za stalno smjeste u Skloniše. Hoće li to biti kraj priče o osuđenom zlostavljaču životinja još uvijek nije sigurno, jer se prema podacima susjeda u istom dvorištu pojavio još jedan pas (Večernji list, 2020).

6. DOBROBIT KUĆNIH LJUBIMACA U OKOLNOSTIMA ISKAZIVANJA NENORMALNIH PONAŠANJA

Dobrobit kućnih ljubimaca u velikoj mjeri ovisi o njihovom ponašanju te ukoliko se kod njih ustanove neka neprilagođena ili nenormalna ponašanja to najčešće dovodi do ugrožavanja njihove dobrobiti, što se najčešće iskazuje neprimjerenim i učestalim kažnjavanjem ili

zlostavljanjem, napuštanjem ili eutanazijom. Odabir zahtjevnog i vrlo aktivnog kućnog ljubimca, zanemarivanje troškova hranjenja, brige i održavanja životinje, nedostatak adekvatnih vještina treniranja i socijalizacije kućnih ljubimaca, neprepoznavanje potreba ili urođenih osobina određene vrste životinje, nedostatak vremena, prostora ili sredstava za adekvatnu zdravstvenu skrb, stres, manjak fizičkih i psihičkih poticaja te primarna namjena koja ne odgovara naravi neke životinje razlozi su koji mogu prouzročiti nenormalna ponašanja kućnih ljubimaca, a koji u konačnici mogu rezultirati razvojem nenormalnih ponašanja, kao što su agresivnost prema drugim ljudima ili životinjama, tjeskoba, strah, anksioznost defekacije i mokrenja na neadekvatnim mjestima i slično (PsychologyToday, 2012). Što se tiče konkretno pasa, sve se češće u veterinarskim ambulancama pojavljuju vlasnici pasa koji se žale na njihovo ponašanje koje opisuju kao pretjerano zaštitničko ponašanje, teritorijalnu agresiju, prekomjerno lajanje koje se ne smiruje, destruktivnost, skakanje i napadi na druge ljude ili životinje, žvakanje i uništavanje predmeta, vršenje nužde u kući ili pak pretjerani strah (WSAVA, 2008). Dobrobit neke životinje definira se kao stanje neke životinje u kojem ona ima sve mogućnosti da opstane potpuno psihički i fizički te kojoj takav fizički i psihički razvoj omogućava uspješno suočavanje s okolinom, pri čemu čimbenici iz okoline i nastojanje životinje da im se prilagodi u velikoj mjeri mogu znatno utjecati na odgovor njezinog organizma u fizičkom i psihičkom smislu (Broom, 1986). Pojam dobrobiti životinje nužno je sagledati kroz utjecaj i uključenost čovjeka u svojstvu njegovog vlasnika, pri čemu o samom vlasniku ovise okolišni čimbenici. Sprječavanje nenormalnih i neadekvatnih ponašanja kućnih ljubimaca mora se temeljiti na zadovoljenju svih njihovih potreba (potreba za aktivnošću, igrom, zabavom, istraživanjem) uzimajući u obzir dob neke životinje te njezine individualne predispozicije (MSD Veterinary Manual, 2018).

6.1. UZROCI I TRETMAN NENORMALNIH PONAŠANJA KUĆNIH LJUBIMACA

Nenormalno ponašanje kućnih ljubimaca dijeli se na tri vrste: prikladno/normalno ponašanje koje je vlasniku neprihvatljivo (penjanje, grebanje, lajanje), ponašanje koje bi se s vremenom moglo pretvoriti u nenormalno ponašanje, jer je učestalije i intenzivnije od normalnog ponašanja (gruba igra, griženje tijekom igre, predatorsko ponašanje) te dubinski/istinski neprikladno ponašanje koje je zapravo rezultat emocionalne nestabilnosti i mentalnih poremećaja kod životinja (strahovi, agresija) (MSD Veterinary Manual, 2018). Uzroci takvih ponašanja dijele se u 5 osnovnih skupina: bolesti, genetsko porijeklo, problemi u grupnoj

interakciji, problemi u implementaciji na okolišne podražaje te problemi koji su nastali tijekom života i razvoja životinje (Odendaal, 1997). Genetsko porijeklo neke životinje od iznimne je važnosti iz razloga što zbog urođenih nedostataka, različitog temperamenta te činjenice da su neke vrste životinja (a shodno tome i pasmine unutar jedne vrste) sklonije problematičnijem ponašanju od drugih mogu uvelike prouzročiti problematična ponašanja (Odendaal, 1997). Bolesti se kao uzročnici promjena u ponašanju mogu javiti ukoliko znatno utječu na živčani i endokrini sustav te sama bol može biti uzrok straha i agresije kod životinje koja je bolesna ili ozlijeđena, dok problemi u interakciji i komunikaciji s pojedincem ili skupinom (životinjskom ili ljudskom) mogu rezultirati bježanjem, strahom, agresijom ili ukošenošću (Odendaal, 1997). Problemi u prilagodbi na okolišne podržaje koje će neka životinja okarakterizirati kao prijeteće također mogu uzrokovati neprimjerena ponašanja kao što su fobije (od vatrometa, pucnjave, grmljavine), tjeskoba, panika, destruktivno, kompulzivno i stereotipno ponašanje, depresija, manija i samoozljeđivanje (Odendaal, 1997). Problemi koji su nastali tijekom života i razvoja neke životinje odnose se na razdoblje od začeca pa sve do starosti neke životinje. Za vrijeme trajanja procesa socijalizacije (prva tri mjeseca), nužno je kućnog ljubimca izložiti interakciji s drugim životinjama, ali i ljudima te mu osigurati igru, rekreaciju, istraživanje novih prostora te privikavanje na razne podražaje i zvukove (Hammerle i sur., 2015). Zanemarenost, nedovoljna količina hrane, zlostavljanje, stres i izolacija u prvim danima života uvelike utječu na buduće ponašanje životinje te mogu biti dovoljan razlog za razvoj plašljivosti, agresije i anksioznosti. Ukoliko životinja unutar prvih godinu dana razvije agresiju ili povučenost, nužno je pravovremeno reagirati te potražiti stručnu pomoć veterinaru (Hammerle i sur., 2015).

Kako bi se spriječila nepoželjna ponašanja kod životinja potrebno je postepeno primjenjivati prihvatljive oblike ponašanja te ih u što većoj mjeri temeljiti na pozitivnim oblicima treninga i sustava nagrađivanja željenih ponašanja. Isto tako, potrebno je izbjegavati kažnjavanje i uporabu različitih sprava i uređaja koje izazivaju nelagodu i stres životinji (električne ogrlice), dok okolina u kojoj se životinja nalazi i u kojoj boravi treba biti dovoljno velika te fizički i psihički poticajna za iskazivanje ponašanja koja su svojstvena svakoj vrsti ili pasmini (WSAVA, 2008). Različiti oblici nenormalnih ponašanja tretiraju se lijekovima i metodama modifikacije ponašanja, a to su: kontrakondicioniranje, desenzitizacija, učenje alternativnih oblika ponašanja, redirekcija i distrakcija, obogaćivanje okoliša te izbjegavanje (Hammerle i sur., 2015). Desenzitizacija označava proces tijekom kojeg se životinja postepeno privikava na neki podražaj koji uzrokuje neprihvatljivo ponašanje, na način da se neki podražaj prvo snizi na razinu koja ne uzrokuje nikakvu reakciju te se nakon toga podražaj postepeno pojačava. Ona

se često primjenjuje u kombinaciji s kontrakondicioniranjem (procesom u kojem se neki negativni podražaj povezuje s nekim pozitivnim podražajem, sve dok se ne dođe do razine da ga životinja postepeno ne usvoji kao pozitivan) (Hammerle i sur., 2015). Distrakcija i redirekcija označavaju odvlačenje pažnje od negativnog podražaja putem nagrade te se uz to životinja može umjesto neželjenog ponašanja naučiti drugom, alternativnom ponašanju (Hammerle i sur., 2015). Obogaćivanje okoliša koristi se kod nekih vrsta neprihvatljivih oblika ponašanja, pri čemu se životinjama ostavljaju hrana i igračke s kojima bi se sami trebali zabavljati, no takav način vrlo često nije dovoljan, dok izbjegavanje predstavlja preventivnu metodu kojoj je cilj izbjeći ili ukloniti negativni podražaj (Hammerle i sur., 2015). Što se tiče lijekova, oni se daju povremeno te u kombinaciji s drugim metodama, pri čemu se najčešće upotrebljavaju antidepresivi i sedativi (Hammerle i sur., 2015).

6.2. NAJČEŠĆA NENORMALNA PONAŠANJA KUĆNIH LJUBIMACA

U pogledu nenormalnih ponašanja kućnih ljubimaca razlikuju se oblici nenormalnih ponašanja između pasa i mačaka, pri čemu se kao najčešći oblici neprihvatljivih ponašanja kod pasa iskazuju agresivnost, separacijska anksioznost, strah od glasnih zvukova te nenormalna ponavljajuća ponašanja, dok se kod mačaka ta ponašanja iskazuju kroz obilježavanje područja mokraćom, strah i agresivnost. Važnost obrade ove teme vidljiva je u činjenici da kućni ljubimci (osobito psi i mačke) često iskazuju različite oblike ponašanja koja su u ljudskim očima okarakterizirana kao problematična te ponavljanje tih ponašanja u velikoj većini slučajeva dovodi do ozbiljnog ugrožavanja dobrobiti životinja, sustavnog kažnjavanja i zlostavljanja kućnih ljubimaca od strane njihovih vlasnika, napuštanja, eutanazije te u konačnici do povrede njihovih temeljnih prava (Foglar i sur., 2019). Agresivnost kod pasa predstavlja jedan od najproblematičnijih oblika neprikladnih ponašanja te je ujedno i najčešći razlog zbog kojeg se vlasnici odlučuju na napuštanje ili eutanaziju. Agresivnost kod pasa može biti usmjerena prema ljudima i drugim životinjama te postoji nekoliko tipova agresivnosti: dominacijska, idiopatska, posesivna, iritacijska, predatorska, teritorijalna i preusmjerena agresivnost te agresivnost nastala zbog straha (WSAVA, 2008). Dominacijska agresivnost javlja se kod pasa koji druge životinje i ljude percipiraju kao dio hijerarhijskog poretka u kojem se oni nalaze na samom vrhu ili su u odnosu na druge najbliže vrhu te napadaju svakoga koga vide kao prijetnju, dok prema dominantnijima ili podređenijima od sebe ne iskazuju agresiju (Uchida i sur., 1997). Kod idiopatske agresivnosti pas naglo, u različitim vremenskim razmacima, najčešće bez nekog

jasnog razloga i bez upozoravanja napada druge. Takva vrsta agresivnosti zbog svoje nepredvidljivosti i velike rizičnosti od nanošenja ozljeda ljudima i drugim životinjama najčešće dovodi do vrlo loših prognoza (Sueda i Malamed, 2014). Posesivna agresivnost označava agresivno ponašanje koje se javlja s ciljem zaštite hrane ili predmeta od ljudi ili drugih životinja, dok se teritorijalna agresivnost javlja radi zaštite vlastitog prostora. Zajedničke karakteristike u obje vrste agresivnosti su napadački stav, lajanje, ukočenost tijela i režanje te se agresivnost najčešće povlači kada se druga životinja ili čovjek udalje sa spornog mjesta (Sueda i Malamed, 2014). Iritacijska (razdražujuća) agresivnost javlja se kod pasa koji su razdraženi zbog gladi, žeđi ili boli te se zapravo dodatno razdražuju. Iz razloga što takvi psi prije samog napada iskazuju jako malo znakova (tiho režanje, okretanje glave, raširenost zjenica), vlasnicima je vrlo često izazov prepoznati znakove razdraženosti te predvidjeti sam napad (IVIS, 2001). Predatorska je agresivnost u velikom broju slučajeva usmjerena prema većem plijenu (pri čemu se najčešće radi o zajedničkom napadu više pasa) ili prema nešto manjem plijenu te su takve situacije izrazito opasne i traumatične ukoliko ih se doživi u svojstvu šteneta (IVIS, 2001). Preusmjerena agresivnost javlja se u situacijama gdje pas ne može doći do zacrtanog cilja te se iz tog razloga napad usmjerava prema nekom drugom izvoru, dok se agresivnost zbog straha javlja zbog određenih predmeta, dobi, spoli ili izgleda drugog živog bića, iznenadnih i nečekivanih pokreta, neugodne situacije i slično te je kod liječenja takve vrste agresije od iznimne važnosti određivanje točnog uzroka straha (Sueda i Malamed, 2014).

Liječenje bilo koje vrste agresivnog ponašanja kod pasa ovisi o intenzitetu i uzroku agresije te je uz prethodno spomenute metode modifikacije i primjenu lijekova nužna promjena načina postupanja i ophođenja prema psu (Uchida i sur., 1997). Strah od odvajanja, odnosno separacijska anksioznost definira se kao ekstremno stanje straha koje se javlja zbog odvajanja psa od vlasnika te je uz agresivnost jedan od najčešćih problematičnih ponašanja kod pasa. Simptomi se najčešće javljaju odmah pri odvajanju od vlasnika, a svoj vrhunac dostižu unutar prvih trideset minuta od trenutka odvajanja te uključuju razne oblike neprihvatljivih ponašanja kao što su pretjerano lajanje i cviljenje, uništavanje predmeta po kući, defeciranje i mokrenje po kući, samoozljeđivanje te opetovano izvršavanje određenih radnji (Appleby i Pluijmakers, 2003). Prvi znakovi separacijske anksioznosti javljaju se s otprilike 18 mjeseci te se najčešće radi o psima koji su dulje vrijeme obitavali uz vlasnika, nakon čega je došlo do učestalog ostavljanja i razdvojenosti, selidbe ili odlazaka u sklonište. Karakteristična ponašanja pasa koji pate od separacijske anksioznosti su neodvajanje od vlasnika, spavanje uz njega te nasilno dolaženje do vlasnika ukoliko se nalaze u različitim prostorijama, a liječenje se vrši putem

desenzitizacije, lijekova (koji za cilj imaju ublažavanje anksioznosti, a ne potiskivanje i uklanjanje neprihvatljivog ponašanja), povećanjem aktivnosti te promjene u odnosu između psa i vlasnika (Appleby i Pluijmakers, 2003). Strah od glasnih zvukova predstavlja odgovor tijela na neki podražaj koji pas percipira opasnim te dovodi do ugrožavanja njegove dobrobiti kada je takav odgovor pretjeran ili kada vlasnik kažnjava svog psa. Za razliku od kratkotrajnog i akutnog straha koji ne predstavlja ugrozu, kontinuirano zastrašivanje životinje dovodi do razvoja fobije i tjeskobe te u takvim slučajevima životinje mogu pribjeći samoozljeđivanju ili pak ozljeđivanju drugih (WSAVA, 2008). Najčešće se radi o zvukovima grmljavine, vatrometa i petardi, a fizički znakovi straha su nekontrolirano mokrenje i defekacije, autodestruktivno ponašanje, bježanje, slinjenje, drhtanje, skrivanje i grebanje predmeta (Hammerle i sur., 2015). Osim lijekova (anksiolitika), najčešće metode liječenja su kontrakondicioniranje i desenzitizacija, no u realnosti su te metode dugotrajne i teško provedive (McCobb i sur., 2001). Nenormalnim ponavljajućim ponašanjima smatraju se prekomjerna ponašanja koja životinja ponavlja izvan konteksta kroz dulji vremenski period te su usmjerena prema predmetima ili neprirodnim podražajima. Najčešće se javljaju kod životinja koja su dulji vremenski period provela u zatočeništvu i nemaju dovoljno jasan uzrok nastanka, a dijele se na kompulzivne poremećaje i stereotipije (IVIS, 2000). Stereotipije se definiraju kao krajnje ustaljena ponašanja koja su u korelaciji s disfunkcionalnim bazalnim ganglijima, dok kompulzivni poremećaji nastaju zbog prekida odnosa između prefrontalnog korteksa i ostalih dijelova mozga te imaju svoje sličnosti sa opsesivno-kompulzivnim poremećajima kod ljudi. Najčešće ih uzrokuju okolinski sukobi i frustracije te stres, a dijele se na agresivne (napadanje predmeta), halucinacijske (buljenje u prazno, izbjegavanje nepostojećih predmeta), lokomotorne (skakanje na mjestu, lovljenje repa, bježanje), oralne (žvakanje predmeta ili dijelova svog tijela, lizanje) i vokalne (neprekinuto lajanje) (IVIS, 2000). U praksi ne postoji univerzalni pristup u dijagnozi i tretmanu kompulzivnih ponašanja kod pasa, već se kao najčešći postupci koriste uspostavljanje anamneze, uzroka i povijesti bolesti, primjena odgovarajuće terapije, uklanjanje stresa, zaustavljanje kažnjavanja i uspostavljanje rutine (IVIS, 2000).

U pogledu najčešćih nenormalnih ponašanja mačaka u prvom redu javlja se obilježavanje nekog područja (okomite površine) mokraćom, pri čemu je takvo ponašanje važno razlikovati od mokrenja na neprihvatljivom mjestu, gdje mačke najčešće mokre na vodoravnim površinama te time obično izražavaju neku prepreku ili neodgovaranje (neprikladno postavljena zdjela s hranom ili vodom, neodgovarajuća hrana) (MSD Veterinary Manual, 2018). Takav oblik neprihvatljivog ponašanja najčešće se javlja u kućanstvima gdje boravi više mačaka te je

osobito vidljivo kod mačaka koje su znatno teritorijalno nastrojene ili koje su pak podložne reakcijama na razne okolišne stresore (česte selidbe, dolazak novog člana obitelji). Što se tiče liječenja, za početak je važno eliminirati sve zdravstvene uzročnike takve vrste ponašanja, a sam tretman najčešće se provodi u kombinaciji lijekova i modifikacije ponašanja i okoline (MSD Veterinary Manual, 2018). Strah je neugodno emocionalno stanje koje se kod mačaka može javiti zbog genetike, nedovoljne socijalizacije te u raznim situacijama koje su okidači za razvoj straha (nepoznati ljudi, druge životinje, razni zvukovi). Mačke u takvim situacijama najčešće reagiraju agresijom, neprimjerenim mokrenjem, bježanjem, vrpoljenjem ili pak nepomičnošću, pri čemu je bitno naglasiti da se agresija kao simptom javlja posljednja (MSD Veterinary Manual, 2018). Liječenje i tretman se uz primjeru odgovarajućih vrsta lijekova provodi otkrivanjem uzročnika straha, desenzitizacijom, kontrakondicioniranjem te izbjegavanjem neugodnih situacija koje su okidači stresa (MSD Veterinary Manual, 2018). Pošto je strah jedan od glavnih uzročnika i okidača razvoja agresije, kao posljedni oblik neprimjerenog ponašanja mačaka navodi se agresivno ponašanje te ukoliko se uzrok straha pravovremeno ne otkrije može rezultirati izravnim napadom na čovjeka, što u konačnici dovodi to otežanog pronalaska uzroka straha (IVIS, 2001). Agresivnost kod mačaka dijeli se na obrambenu (napadačku), teritorijalnu, predatorsku, usmjerenu prema ljudima ili drugim mačkama, razdražujuću, idiopatsku (nepoznatog uzroka) te onu uzrokovanu maženjem ili strahom (IVIS, 2001). Agresija koja se javlja prema drugim mačkama najčešće je uzrokovana borbom za prostor ili status, dok rano razdvajanje mačića od majke može dovesti do agresije koja je uzrokovana strahom. Liječenje se uz primjenu adekvatnih lijekova vrši i kroz eliminaciju organskih oboljenja, kastracijom, proširenjem okoliša (više mjesta za razne aktivnosti), odvajanjem u zasebni dio kuće ili prostorije te nagrađivanjem prikladnih oblika ponašanja (Bain i Stelow, 2014). Važno je naglasiti da su mačke vrlo solidarne životinje te je kod njih u velikoj većini slučajeva prisutno neozljeđivanje i nenasilno rješavanje konflikata te se koriste raznim auditivnim i vizualnim znakovima i postupcima kako bi izbjegle sukob (IVIS, 2001).

7. EUTANAZIJA ŽIVOTINJA

Značenje riječi eutanazija dolazi od grčkih riječi „eu“ (dobro) i „thanos“ (smrt) te se u doslovnom značenju može prevesti kao „dobra smrt“ (Maksimović i sur., 2018). Odluka o izvršenju eutanazije neke životinje etički je kompleksno pitanje te Svjetsko društvo za zaštitu životinja (WSPA - The World Society for the Protection of Animals) eutanaziju smatra

dopuštenom i prihvatljivom isključivo u situacijama u kojima neka životinja boluje od ozljede, neizlječive i terminalne bolesti ili pak u situacijama kada je životinja okarakterizirana kao veliki i značajni rizik za sigurnost i zdravlje ljudi ili drugih životinja. U skladu sa svime prethodno navedenim, može se zaključiti da je eutanazija zabranjena u svrhu masovnog ubijanja mačaka i pasa kao oblik kontrole jedinki i populacije (Knesl i sur., 2017). Kako bi se smatralo da je smrt životinje izvršena eutanazijom moraju biti ispunjeni određeni kriteriji: metoda mora dovesti do što bržeg gubitka svijesti te u konačnici do što brže smrti, metoda mora biti bezbolna, ireverzibilna i pouzdana te mora u maksimalnoj mjeri smanjiti tjeskobu, strah i nelagodu životinje. Isto tako, istovremeno se moraju uzeti u obzir dob, vrsta i zdravstveno stanje neke životinje te bi metoda iz aspekta izvršitelja/stručnjaka trebala biti sigurna i jednostavna (Maksimović i sur., 2018). Odlučivanje na eutanaziju temelji se na konceptu kritičkog antropomorfizma koji nalaže da se primjenom teorije uma razmatra što točno pacijent želi postići te što zapravo želi izbjeći. Tijekom razvoja koncepta neuroevolucije motivacijskog upravljača životinja dolazi se do zaključka da ljudski mozak (kao i mozak ostalih sisavaca) djeluje na temelju motivacijskog i emocionalnog vrijednosnog sustava koji proizvodi afektivna stanja u svojstvu pokazatelja potencijalnog puta.

Shodno svemu prethodno navedenom može se zaključiti da životinje također teže tome da izbjegnu patnju te ukoliko tu patnju zaista nije moguće izbjeći na bilo koji drugi način, primjenjuje se postupak eutanazije (Maksimović i sur., 2018). Eutanazija je krajnja metoda s kojom se ublažavaju i suzbijaju patnja i bol neke životinje te je za vlasnika neke životinje donošenje takve odluke uvijek teško i bolno iskustvo. Temeljna uloga svakog stručnjaka, odnosno veterinarara pri izvršenju postupka eutanazije je ublažavanje ili eliminacija patnje, boli, stresa i anksioznosti životinje, ali i s druge strane pružanje pomoći i podrške vlasnicima životinje kroz cijeli postupak donošenja odluke i provedbe same eutanazije (Maksimović i sur., 2018). Isto tako važno je napomenuti i činjenicu da unatoč svojim namjerama da ublaži ili u potpunosti eliminira bol i patnju neke životinje, eutanazija također predstavlja i veliki stres i nelagodu samim veterinarima. Unatoč tome što su veterinari stručnjaci koji su školovani, educirani i pripremljeni na liječenje i smrt životinja, često se, osim sa svakodnevnim spašavanjem, susreću i s dijelom posla u kojem moraju okončati život neke životinje, što nije laka odgovornost (Knesl i sur., 2017). Donošenje odluke o eutanaziji životinje treba se temeljiti na dobroj komunikaciji i pristanku vlasnika, etičkom okviru te sustavnoj procjeni zdravstvenog stanja i kvalitete života životinje. Vlasniku je uvijek ostavljena mogućnost da se ne složi s odlukom svog veterinarara te da se za drugo mišljenje obrati drugom veterinaru, pod uvjetom da

sigurnost, dobrobit i zdravlje životinje nisu ugroženi (Knesl i sur., 2017). Vlasnicima životinja treba biti omogućeno da, ukoliko to zaista žele, prisustvuju tokom cijelog procesa eutanazije te moraju biti detaljno informirani o kompletnoj proceduri i ponašanju životinje tijekom eutanazije (Maksimović i sur., 2018). Nakon završetka postupka eutanazije veterinar je dužan potvrditi smrt životinje, pri čemu se rukovodi određenim pokazateljima: prestanak rada srca, pulsa i disanja, odsutstvo fiziološke boje sluznice (blijede sluznice i prestanak ponovnog punjenja kapilara krvlju), nedostatak kornealnog refleksa (obrambeni refleks zatvaranja kapaka kod dodira rožnice) i duboke boli (Maksimović i sur., 2018). Kao dodatna mogućnost javlja se eutanazija pasa i mačaka kod kuće koja se odvija u tri faze: dolazak liječnika, uspavlivanje životinje te prikupljanje tijela za pokop/kremiranje po dogovoru (AnimaleFans, 2023). Eutanaziju kućnih ljubimaca kod kuće umjesto u veterinarskoj stanici moguće je zatražiti ukoliko je životinju zbog njezine tjelesne težine ili zdravstvenog stanja teško prevesti do veterinarske stanice ili ako je vlasnik ograničen ili onemogućen u kretanju zbog zdravstvenog stanja, starosti ili drugih razloga. Isto tako eutanazija kućnih ljubimaca u njihovom domu znatno im pomaže u smanjenju stresa, jer se ipak nalaze u svom poznatom okruženju, a istovremeno je i takav način opraštanja vlasniku znatno ugodnija opcija (AnimaleFans, 2023). Također je važno voditi računa o svim aspektima dobrobiti i humanog ophođenja i postupanja sa životinjama u pogledu svih procedura koje se odnose na postupak eutanazije te se u tom smislu javlja pojam pravilne manipulacije. Pravilna manipulacija označava temelj i osnovu ublažavanja i minimaliziranja patnje, stresa, boli i neugode životinje te istovremeno obuhvaća i sigurnost svakog člana osoblja koji sudjeluje u samom postupku eutanazije (Maksimović i sur., 2018). Tehnike kontrole i obuzdavanja koje se primjenjuju u postupku eutanazije moraju biti prilagođene svakoj životinji te se moraju istovremeno temeljiti na minimalnoj ili nikakvoj primjeni tehnika kontrole ili sile. Osoblje koje obavlja eutanaziju mora biti specifično obrazovano i osposobljeno za izvođenje svih potrebnih zahvata (Maksimović i sur., 2018).

8. UPORABA ŽIVOTINJA ZA POKUSE, ZNANSTVENE, OBRAZOVNE I DRUGE SVRHE

Uporaba pokusnih životinja znanstvene, obrazovne, istraživačke i druge svrhe jedno je od najkontroverznijih i najdiskutabilnijih tema današnjice. Toksikologija kao interdisciplinarno područje definira se kao znanost koja se bavi štetnim djelovanjem otrovnih substanci na sve biološke sustave i žive organizme te se kao takva bavi kemijskim tvarima i spojevima koji se

rabe prehrambenoj i kemijskoj industriji, medicini i poljoprivredi. Točnije, toksikologija je znanost koja proučava način ulaska štetne tvari u organizam, način njezinog rasprostranjivanja i pohranjivanja u organizmu te u konačnici njezinog izlučivanja iz organizma (Hrvatska enciklopedija, 2023). Iz tog razloga toksikologija obuhvaća brojna istraživanja i testiranja na životinjama koja se nalaze u funkciji modela za provjeru, ispitivanje distribucije, pohrane, toksičnosti, štetnosti i izlučivanja različitih štetnih tvari. Zakon o zaštiti životinja jasno raščlanjuje pojmove kao što su laboratorijske životinje, pokusne životinje, pokus i načelo 3R. Pokusnim životinja smatraju se životinje čije je osnovna svrha upotreba njihovih tkiva, organa i trupova u pokusu ili obrazovne i proizvodne svrhe, pri čemu je nužno njihovo usmrćivanje, dok pod laboratorijske životinje spadaju pokusne životinje koje se specijalno uzgajaju radi njihove uporabe u raznim pokusima, obrazovnim ili znanstvenim istraživanjima te u konačnici za djelovanje na tkivima, organima i trupovima, pri čemu je također nužno njihovo usmrćivanje (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). Pod pojmom pokusa smatra se postupak koji obuhvaća (ne)invazivne oblike uporabe životinja u pokusne, obrazovne, znanstvene i druge svrhe, ima (ne)poznati cilj te životinju dovodi do patnje, boli, stresa i trajnog oštećenja (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19).

Zbog svega prethodno navedenog krenulo se u razmatranje humanijih i etički prihvatljivijih oblika ophođenja prema pokusnim životinjama, kako bi se maksimalno smanjili bol, patnja i brojnost životinja koje služe za pokuse. Time je došlo do razvoja 3R načela/principa. 3R označava tri pristupa kojima bi se trebalo rukovoditi prilikom provedbe istraživanja na pokusnim životinjama, a to su: zamjena (Replacement), poboljšanje (Refinement) i smanjenje (Reduction) (Dellambra i sur., 2019). Zamjenom se nastoji postići zamjena uporabe pokusnih životinja procedurama i metodama koje ne zahtijevaju njihovo korištenje te zamjena svjesnih životinja materijalnom bez osjetila i boli. Smanjenje označava korištenje što manjeg broja životinja u pokusima i istraživanjima, dok se poboljšanje odnosi na unaprjeđenje uvjeta nabave i uzgoja životinja za provođenje pokusa i istraživanja te u konačnici smanjenje ozbiljnosti i čestine neprihvatljivih oblika postupanja na one životinje za koje je neophodno da se i dalje koriste u pokusima i istraživanjima (Doke i Dhawale, 2015).

8.1. ZAKONSKA REGULATIVA TESTIRANJA NA ŽIVOTINJAMA U SVIJETU I EUROPI

Postoji mnogo organizacija koje formiraju upute i smjernice za adekvatnu brigu i postupanje sa životinjama, njihov uzgoj, prijevoz, prehranu i uporabu u znanstvenu, istraživačku, obrazovnu ili drugu svrhu, a neke od njih su CPCSEA (Committee for the Purpose of Control And Supervision of Experiments on Animals), OECD (The Organization for Economic Co-operation and Development) i ICH (engl. International Council for Harmonisation of Technical Requirements for Pharmaceuticals for Human Use) (Doke i Dhawale, 2015). 22.9.2010. godine Europski parlament i Vijeće EZ izdali su Direktivu 2010/63/EU o zaštiti životinja koje se koriste u znanstvene svrhe, prema kojoj je nužna sveobuhvatna procjena i evaluacija svih projekata u kojima postoji namjera uporabe životinja u svrhu istraživanja, pri čemu kao svoj glavni cilj navodi dobivanje dozvole za vršenje testiranja na životinjama koje se koriste u znanstvene svrhe, isključivo u situacijama kada za to postoji opravdani razlog (Doke i Dhawale, 2015). Zakonodavni okvir Europske unije za kemikalije predstavlja Uredba (EZ) 1907/2006 Vijeća EZ i Europskog parlamenta te od 1.7.2007. godine služi kao zamjena za brojne direktive i uredbe koje su do tada regulirale područja kemikalija (Ukelis i sur., 2008). Njezin temeljni cilj predstavlja uspostava visoke razine zaštite od raznih prijetnji i rizika koji dolaze od kemikalija uz formiranje raznih alternativnih procedura za procjenu opasnosti i rizika te znatno reduciranje vršenja pokusa i eksperimenata nad životinjama (Ukelis i sur., 2008).

Europski se parlament dugi niz godina bavi pitanjem i problematikom reduciranja broja i zabrane testiranja na životinjama te je u prosincu 2019. godine uveo novu strategiju pod nazivom Europski zeleni plan (The European Green Deal). Spomenuta strategija obvezuje stručnjake diljem svijeta koji se bave svim područjima znanosti da se zajedničkim snagama bore za pretvorbu europskog društva i sigurno, pravedno i moderno društvo koje će težiti uspostavi i razvoju konkurentnog i uspješnog gospodarstva (Busquet, 2020). Isto tako, Europski zeleni plan zagovara razvoj ekološki prihvatljivih inovacija i tehnologija te je fokus stavljen na smanjenje ispitivanja i testiranja na životinjama (Busquet, 2020). Kao dodatna tri europska regulacijska tijela značajna za zagovaranje prava životinja u pogledu njihovog korištenja u istraživačke svrhe su: ECHA (The European Chemicals Agency), EFSA (European Food Safety Authority) i EMA (European Medicines Agency). ECHA se uporabom *in silico* metode (analiza i kombinacija već postojećih podataka) zalaže za redukciju testiranja štetnosti i toksičnosti na životinjama, EFSA uporabom *in vitro* metode (ispitivanje štetnosti i toksičnosti putem kulture tkiva i stanica) primjenjuje 3R principe, dok EMA putem raznih mjera, smjernica i aktivnosti koje se odnose na testiranje raznih lijekova također provodi 3R metodu (Busquet, 2020). U SAD-u postoji veliki broj zakona i smjernica koji osiguravaju sigurnost i dobrobit životinja, no

kao najprihvatljiviji normativ i standard spominje se AWA (Animal Welfare Act), odnosno Zakon o dobrobiti životinja koji se stupio na snagu 1996. godine, pri čemu je to isključivi savezni zakon koji uređuje područje postupanja uporabe životinja u svrhu istraživanja, prijevoza i transporta, njihove izložbe, liječenja, njege i brige (Stokes, 2015). Patnja i bol svake životinje mora biti svedena na najnižu moguću razinu uz adekvatnu uporabu sredstava za smirenje, eutanaziju, anestetika i analgetika te se uvijek moraju razmotriti sve moguće i dostupne alternative u svrhu sprječavanja patnje i boli životinje. Svaka ustanova u SAD-u koja za svoja znanstvena istraživanja koristi životinje mora Ministarstvu poljoprivrede SAD-a dostaviti izvješće na godišnjoj razini, u kojem je dužna navesti točan broj životinja koje su pri vršenju istraživanja doživjele bol koja je veća od trenutne boli i to bez uporabe lijekova za smanjenje boli te su te ustanove također dužne prije provedbe istraživanja obaviti savjetovanje s nadležnim veterinarom u pogledu primjene najučinkovitijih metoda ublažavanja patnje, boli i smirenja (Stokes, 2015). U Engleskoj su pod pritiskom javnosti krajem 19. stoljeća osnovane SPCA (Society for Prevention of Cruelty to Animals), odnosno Društvo za prevenciju okrutnih postupaka prema životinjama i Royal Commission to regulate the practice of vivisection (Kraljevsko povjerenstvo za regulaciju upotrebe vivisekcije), kojima je glavni cilj smanjenje i ublažavanje boli, patnje i okrutnosti u postupanju sa životinjama koje se koriste u znanstvene svrhe (Stokes, 2015).

8.2. ETIČKA PRIHVATLJIVOST ISTRAŽIVANJA NA ŽIVOTINJAMA I PRIMJENA 3R NAČELA

Eksperimenti na životinjama dozvoljeni su isključivo u situacijama kada je to opravdano i nužno te je u tu svrhu potrebna redovna procjena etičke prihvatljivosti i primjena 3R principa kada se vrši provedba akademskih, industrijskih ili drugih oblika istraživanja. U većini zemalja formirani su etički odbori zaduženi za procjenu etičke prihvatljivosti provedbe eksperimenata na životinjama, pri čemu su u nekim zemljama lokalni odbori podložni nadgledanju, arbitraži i konačnom odobrenju od strane nacionalnih odbora, dok u nekim zemljama postoje i neovisni odbori (Guillen, 2012). FELASA, koje u prijevodu znači Federation of European Laboratory Animal Science Associations, je tijelo koje za glavnu svrhu navodi zagovaranje adekvatnog i savjesnog znanstvenog ponašanja prilikom uporabe životinjskih vrsta u pokusne, istraživačke, obrazovne i znanstvene svrhe te istovremeno ujedinjuje zajedničke interese svih europskih i neeuropskih država. Tijelo koje djeluje u Republici Hrvatskoj, a koje je također član FELASA-

e je Hrvatsko društvo za znanost o laboratorijskim životinjama (Guillen, 2012). U nekim je državama (Austrija, Njemačka, Švedska, Grčka) za procjenu etičke opravdanosti i prihvatljivosti provedbe istraživanja na životinjama zadužena samo jedna osoba (zoolog, veterinar, liječnik), čiju odluku može i ne mora naknadno procijeniti odbor, što se opravdava činjenicom da je subjektivna odluka i procjena jedne osobe nepoželjna, jer ne podliježe dogovoru, konsenzusu, raspravi i savjetovanju s drugim stručnjacima (Guillen, 2012).

Kako bi se ublažila zabrinutost javnosti u pogledu etičnosti i opravdanosti znanstvenih istraživanja na životinjama, u donošenje odluka mogu se uključiti i drugi dionici, npr. znanstvenici biomedicinskih znanosti, statističari, stručnjaci društvenih znanosti (pravo, sociologija). Njihova uključenost opravdava se činjenicom da niti jedan stručnjak iz određenog područja ne može raspolagati svim potrebnim znanjima te je uvelike potrebna uključenost raznolikih stručnjaka iz drugih područja djelovanja u svrhu provedbe konstruktivne rasprave i razmjene stajališta (Guillen, 2012). U zemljama koje ne provode mnogo znanstvenih istraživanja kao problem se javlja nedovoljan broj stručnjaka za procjenu etičke opravdanosti i prihvatljivosti, pri čemu se ta procjena najčešće vrši na način da se u raspravi treba omogućiti svim sudionicima da iznesu svoja mišljenja i stajališta te osigurati dobru informiranost i organiziranost. Odluka o etičkoj prihvatljivosti može se donesti na osnovi trpljenja boli životinje ili na osnovi štetnosti provedbe istraživanja za životinju. Isto tako, unatoč njihovoj općoj korisnosti, neki postupci mogu biti ocijenjeni neprihvatljivima, ukoliko nanose ozbiljnije štete životinji ili pak postoje neki alternativniji oblici testiranja (Bateson, 1986). Osim odgovarajuće procjene etičke prihvatljivosti, prije dobivanja odobrenja za provedbu eksperimenta za vrijeme istraživanja potrebno je vršiti kontinuirano praćenje (on-going review), koje u nekim zemljama predstavlja normativ (Nizozemska), dok se u drugim zemljama ono uopće ne provodi. Isto tako, mali je broj zemalja koje procjenu etičke prihvatljivosti provode i nakon završetka eksperimenta (Guillen, 2012).

Kao što je već ranije spomenuto, u istraživanjima sa pokusim životinjama teži se primjeni 3R principa, koji se odnosi na: zamjenu (Replacement), poboljšanje (Refinement) i smanjenje (Reduction). Pokreti za zaštitu životinja i razni aktivisti prihvaćaju isključivo metode i postupke koji u potpunosti isključuju korištenje svih životinja u istraživačke svrhe, oštro se protive uporabi životinje za pokuse i istraživanja, ne prihvaćaju ograničenja alternativnih principa i metoda te naglašavaju dvoličnost 3R principa, iz razloga što se prema njemu za neka istraživanja testiranje na životinjama i dalje dopušta (Germain i sur., 2017). Što se tiče smanjenja broja životinja u eksperimentalne svrhe, potrebno je pažljivo planiranje i dobra

razrada samog eksperimenta, kako bi se uz minimalan broj iskorištenih životinja dobila potrebna količina podataka (Festing i Wilkinson, 2007). S druge strane, da bi se znanstveno istraživanje smatralo statistički značajno, potrebno je koristiti dovoljno veliki životinjski uzorak te je zapravo potrebno uspostaviti zlatnu sredinu. 1998. godine nezavisna dobrotvorna organizacija Fund for the Replacement of Animals in Medical Experiments (FRAME) osnovala je Reduction Committee (Odbor za smanjenje uporabe pokusnih životinja), sve s ciljem transparentnosti adekvatnih, učinkovitih i kvalitetnih tehnika i metoda smanjenja broja životinja u pokusne, istraživačke, znanstvene i obrazovne svrhe (Festing i Wilkinson, 2007). Kako bi se drastično smanjio broj pokusnih životinja uspostavljena su dva principa: integrirano testiranje sa strategijama odlučivanja i sekvencijalno testiranje (Stokes, 2015). Integrirano testiranje sa strategijama odlučivanja za svrhu ima smanjenje uporabe životinja pregledom, razmatranjem i uporabom većeg broja već dostupnih podataka i informacija, a ako se ni na taj način ne može doći do dovoljnog broja informacija za procjenu rizika, provode se mjerenja i testovi za dopunu podataka i informacija (nakon uspješno provedenih *in vitro* testova pomoću kojih se određuje početna doza) (Stokes, 2015). Sekvencijalno testiranje neizostavni je dio smjernica i preporuka OECD-a koje se bave testiranjem iritacija kože i očiju, kod kojih je testiranje finalno kada se kod jedne ili dviju životinja razvije teži oblik lezija ili ukoliko se kod dviju životinja u konačnici dobije istovjetan negativan rezultat. Ovakva vrsta testiranja odvija se istovremeno sa statističkim metodama te se na taj način testiraju sve životinje u isto vrijeme, čime se znatno produljuje vrijeme trajanja testa (Stokes, 2015).

Osim redukcije životinja koje se upotrebljavaju za istraživanja, teži se i njihovoj zamjeni, odnosno uporabi nekih drugih, alternativnijih metoda u istraživanjima. Osim već *spomenute in vitro* metode korištenja staničnih kultura, koriste se *in silico* metode (na računalnim sustavima), druge vrste metoda i analiza te zamjena naprednijih vrsta životinja s onim manje naprednim (Stokes, 2015). U pogledu zamjene postoje dvije vrste, apsolutna i relativna zamjena. Cilj apsolutnih zamjena je potpuno izbjegavanje korištenja životinja, dok se kod relativnih zamjena životinje koriste u istraživanjima, ali se ne izlažu boli i patnji (Doke i Dhawale, 2015). Glavna metoda apsolutne zamjene je uporaba slabije razvijenih životinja (gljiva, nižih kralježnjaka, prokariota) umjesto kralježnjaka sa znatno razvijenim živčanim sustavom. Doslovno tumačenje i razumijevanje apsolutne tehnike dovelo bi do potpune zabrane korištenja svih životinja u istraživačke svrhe, što bi u konačnici prouzročilo potpunu zabranu obavljanja testiranja na životinjama i životinjskim materijalima (organi, tkiva, stanice). Ukoliko bi došlo do apsolutne zabrane testiranja na životinjama, to bi dovelo do značajnih negativnih posljedica u pogledu

testiranja raznih lijekova, hrane, okolišta i drugih životnih aspekata (Doke i Dhawale, 2015). Zbog svojeg kratkog životnog vijeka beskralježnjaci se često koriste za istraživanje i proučavanje raznih bolesti te se njihova uporaba često ne tretira kao etički neispravna, dok se niži kralježnjaci češće koriste za istraživanja zbog svoje genetske sličnosti s višim kralježnjacima. Etička ispravnost uporabe nižih kralježnjaka u odnosu na više znatno je manja te se generalno testiranja na nižim kralježnjacima smatraju etični prihvatljivijim i humanijim (Doke i Dhawale, 2015). Što se tiče životinja koje su se u Republici Hrvatskoj 2018. godine koristile u istraživačke svrhe, najviše su se upotrebljavali miševi, štakori, pernate životinje i zečevi (UVSH, 2019).

Poboljšanje uvjeta u provedbi istraživanja na životinjama te pravilna i adekvatna briga i skrb o njima dovodi do stvaranja pozitivnijeg i ugodijeg okruženja, poboljšanja dobrobiti i blagostanja životinja te u konačnici do boljih i vjerodostojnijih rezultata (Doke i Dhawale, 2015). Strategije koje se najčešće koriste za ublažavanje ili uklanjanje patnje i boli kod životinja u istraživanjima su pružanje odgovarajuće i potpune veterinarske brige i njege, pomni odabir ranijih krajnjih točaka eksperimenata te uporaba lijekova za suzbijanje patnje i boli (Stokes, 2015). Pravilna veterinarska njega i briga nužna je za osiguranje dobrobiti i smanjenje patnje, nelagode i boli kod životinja koje mogu biti prouzročene eksperimentom. Veterinari i drugi stručnjaci za životinje redovito promatraju i nadziru životinje te im osiguravaju sve potrebne životne uvjete (hrana, voda, suh i čist okoliš). Isto tako, adekvatno rukovanje i upotreba odgovarajućih anestetika i analgetika uvelike pomaže u redukciji ozljeda, boli i patnje životinja u istraživanjima (Stokes, 2015). Što se tiče pomnog odabira humanih i zdravstvenih krajnjih točaka u eksperimentu, tj. samog završetka istraživanja, potrebno je ranije prekinuti eksperiment, ukoliko postoji šansa da se prouzroči patnja i bol kod pokusne životinje, a dok je još moguće doći do željenih eksperimentalnih podataka (Stokes, 2015). Idealna završna točka je ona kod koje se nisu javili patnja i bol kod životinje, a došlo se do željenog cilja znanstvenog istraživanja, pri čemu se kao markeri za definiranje krajnje točke istraživanja najčešće uzimaju klinički znakovi, razna biokemijska i fiziološka testiranja te druge vrste parametara. Ovakav pristup izuzetno je koristan u situacijama kada uporaba lijekova za suzbijanje bolova nije moguća, upravo iz razloga učinka tih lijekova na cilj istraživanja (Stokes, 2015). U pogledu lijekova za suzbijanje bolova i patnje, najčešće se koriste analgetici ili multimodalna analgezija (istovremena uporaba više vrsta analgetika), pri čemu su najčešće korišteni opioidi, lokalni anestetici i nesteroidni antireumatici (Stokes, 2015). Svaka vrsta postupanja na životinjama zahtijeva uporabu opće ili lokalne anestezije, pod uvjetom da je kompatibilna s eksperimentom

te da nije značajno traumatična za životinju. Analgetike je moguće koristiti preventivno ili nakon operacije kada anestezija popusti te se generalno gledano lijekovi za suzbijanje patnje i boli trebaju upotrebljavati kod operativnih zahvata, biopsija, kod životinja kod kojih postoji vjerojatnost ozljede oka ili pak kao oblik eutanazije (Stokes, 2015).

9. PRIJEVOZ I TRANSPORT ŽIVOTINJA

Prijevoz životinja postepeno se razvijao kroz povijest te su se u prošlosti životinje prevozile s jednog mjesta na drugo na način da bi morale prehodati veliku udaljenost ili bi pak bile korištene za vuču i prijenos raznog tereta. Prvenstveno je izum i razvoj kotača dao veliki doprinos olakšanju životinja kod vuče kola s teškim teretom te se generalno sve većim razvitkom tehnologije sve više smanjuje uporaba životinja u svrhu vučne službe (Kramer i Radmanić, 2018). Još prije druge polovice 20. stoljeća javljaju se razni aktivistički pokreti za zagovaranje i zaštitu prava životinja, dok je u prošlom stoljeću počela nešto intenzivnija briga u pogledu zaštite prava kućnih ljubimaca, ali i životinja koje se koriste u uzgoju. Životinjama se, kao i svim drugim živim bićima, moraju osigurati humani i adekvatni uvjeti prijevoza i zbrinjavanja te u tu svrhu postoji niz uvjeta, pravila, zakona i dokumenata koji uređuju upravo to područje službe (Kramer i Radmanić, 2018). Životinje prijevoz i transport podnose puno teže nego ljudi te su tijekom samog prijevoza izložene raznim rizicima. Isto tako, životinje mogu biti izvor raznih bolesti i zaraza, tako da je nužno postojanje i primjerna odgovarajućih zakona, uredbi, pravilnika, uvjeta uz istovremeno redovno vršenje veterinarsko-zdravstvenih pregleda i cijepljenja (Kramer i Radmanić, 2018). Veliki broj životinja svake godine prevozi se na velike udaljenosti unutar i izvan područja Europske unije te su iz tog razloga često iscrpljene, umorne, dehidrirane, izložene raznim bolestima, a nemali broj njih završi i smrću. Svim životinjama zajamčeno je jednako pravo na život i postojanje te niti jedna životinja ne smije ni u kojem slučaju biti izložena mučenju, zlostavljanju i okrutnom ponašanju (Prijatelji životinja, 2023). U idućim poglavljima biti će govora o zakonodavstvima i pravnom uređenju u pogledu prijevoza i transporta živih životinja u Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji te će se ukratko prikazati i specifičnosti prijevoza živih životinja u zračnom, pomorskom, cestovnom i željezničkom prometu.

9.1. PRAVNO UREĐENJE PRIJEVOZA ŽIVIH ŽIVOTINJA U REPUBLICI HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI

Nedovoljna razina zaštite životinja na svim razinama, pa tako i u području prijevoza, dovela je do donošenja velikog broja nacionalnih i europskih akata i konvencija kako bi se poboljšao standard zakonske zaštite životinja. Veliku ulogu u tome ima Europska komisija, koja putem obvezujućih uredbi nadopunjuje manjkave i neadekvatne nacionalne zakone i razne konvencije (Visković, 1992). Europska unija daje veliki doprinos u zaštiti prava životinja u prijevozu te se znatno povećao i broj akata koji uređuju to područje. Mnoge države članice EU priznale su i ratificirale Europsku konvenciju za zaštitu životinja tijekom međunarodnog prijevoza, dok Uredba vijeća (EZ) br. 1/2005 od 22. prosinca 2004. godine o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka i o izmjeni direktiva 64/432/EEZ i 93/119/EZ i Uredbe (EZ) br. 1255/97 ističe važnost zaštite prava i dobrobiti živih životinja tijekom prijevoza i transporta (Kramer i Radmanić, 2018). Europska je komisija 2001. godine na prijedlog Vijeća Europe pozvana da uredi pitanja poboljšanja dobrobiti i zaštite životinja tijekom prijevoza, sprječavanja pojave i širenja zaraznih bolesti te uvođenja strožijih uvjeta u pogledu zaustavljanja boli i patnje životinja tijekom i nakon prijevoza. Osiguranje i zaštita dobrobiti životinja tijekom prijevoza ne odnosi se samo na prijevoznike, već i na trgovce, poljoprivrednike, klaonice i sabirne centre (Kramer i Radmanić, 2018).

Uredba (EU) br. 576/2013 Vijeće Europe i Europskog parlamenta o nekomercijalnom premještanju kućnih ljubimaca i stavljanju izvan snage Uredbe (EZ) br. 998/2003 propisuje nekomercijalni premještaj kućnih ljubimaca iz jedne države koja je članica EU u drugu, premještaj koji se odvija iz neke treće zemlje koja nije članica EU ili pak premještaj iz nekog državnog prostora (Kramer i Radmanić, 2018). U tu svrhu Uredba je definirala pojmove nekomercijalnog premještaja i kućnih ljubimaca tijekom nekomercijalnog premještaja, pri čemu se nekomercijalni premještaj definira kao svaki premještaj koji za cilj nema prijenos ili prodaju vlasništva nad svojim kućnim ljubimcem, dok se pod pojmom kućnog ljubimca podrazumijevaju životinje (psi, mačke, pitome vretice i druge životinje) koje su u pratnji posjednika ili neke druge ovlaštene osobe za vrijeme nekomercijalnog premještaja, a koja tijekom takvog premještaja ostaju pod punom pravnom odgovornošću odgovorne osobe ili posjednika (Kramer i Radmanić, 2018). Zakon o dobrobiti životinja prvi je zakon koji je 1999. godine u Hrvatskoj propisivao zaštitu životinja, a u kojem je odmah bilo nedvojbeno da je zapravo nedovoljan i neprimjeren za propisivanje podzakonskih akata koji uređuju područje

zaštite prava i dobrobiti životinja (Kramer i Radmanić, 2018). Kada je Republika Hrvatska 2003. godine podnela zahtjev za članstvo u Europskoj uniji te u konačnici dobila status kandidata, bila je obvezana uskladiti nacionalno zakonodavstvo s europskim, pa shodno tome i zakonodavstvo u području zaštite prava životinja. Iz tog je razloga 2006. godine donesen Zakon o zaštiti životinja, koji je zbog svojih manjkavosti znatno izmijenjen i poboljšan 2017. godine te je u odnosu na Zakon iz 2006. godine (uz sve obveze koje su već ranije spomenute u trećem poglavlju rada) uredio i područje prijevoza životinja. Prijevoz životinja definiran je kao premještanje životinje koji se odvija u nekomercijalne svrhe nekim prijevoznim sredstvom, koje obuhvaća i svake postupke polaska i dolaska na odredište, pri čemu je nužno poštivati određene uvjete: svako odgovarajuće prijevozno sredstvo mora biti izrađeno, održavano i upravljano na način kojim bi se izbjegli bol i patnja neke životinje, za vrijeme putovanja potrebno je osigurati dovoljno zraka i paziti da su životinje primjereno zaštićene od svih vremenskih neprilika, svi prijevozni uvjeti moraju se kontinuirano provjeravati i održavati, potrebno je osigurati dovoljno podne površine za stajanje, ležanje i ustajanje, za vrijeme prijevoza potrebno je osigurati hranu, vodu, ležaj i upijanje fekalija, potrebno je pružiti odgovarajuću njegu i skrb, životinje koje su u vodi moraju imati adekvatnu razinu vode i kisika, dok se nepodobnima za prijevoz i transport smatraju ženke koje su se nedavno okotile i visokobređe ženke (Zakon o zaštiti životinja, NN 102/17, 32/19). Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka tretira se kao poseban zakon u pogledu zaštite prava životinja u transportu i prijevozu te uređuje područje prijevoza svih živih kralježnjaka i u konačnici njihovog pregleda od strane veterinarskih inspektora.

Pod pojmom organizatora prijevoza ubraja se osoba koja je s više drugih prijevoznika sklopila ugovor ili pak osoba u svojstvu prijevoznika koja je za određeni dio putovanja ugovor sklopila s minimalno još jednim prijevoznikom. Njegova je dužnost tijekom prijevoza osigurati zaštitu prava životinja, paziti na vremenske uvjete te na zahtjev službenog veterinarara ili veterinarskog inspektora predati na uvid službene podatke o putovanju te dnevnik puta (Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka, NN 12/2011). Isto tako, nitko nije ovlašten prevoziti životinje, ukoliko ne posjeduje isprave kojima može dokazati njihovo vlasništvo i podrijetlo, datum, mjesto i vrijeme polaska, krajnje odredište te očekivano trajanje puta (Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka, NN 12/2011). Veterinarska uprava prijevoznicima izdaje potvrdu za prijevoz pod uvjetom da u Republici Hrvatskoj imaju sjedište ili predstavništvo, da raspolažu s dovoljno opreme, osoblja i postupaka, a sve u skladu s Pravilnikom o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom

povezanih postupaka i Vodičem dobre prakse te kao dodatni uvjet stoji da u prethodne 3 godine prije nego što su podnijeli zahtjev nisu teže kršili zakone u pogledu zaštite životinja (Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka, NN 12/2011).

9.2. PRIJEVOZ KUĆNIH LJUBIMACA

Svakodnevni prijevoz i transport životinja za sobom povlači potrebu uspostave, regulacije i poštivanja određenih pravila i normi, a sve u svrhu zaštite prava i dobrobiti životinja za vrijeme njihovog prijevoza. Prvi oblik prijevoza životinja je željeznički prijevoz, odnosno željeznički promet, koji se kao dio kopnenog puta vrši putem pruga, odnosno tračnica (Kramer i Radmanić, 2018). U posljednjih nekoliko godina ovakav oblik prometa je znatno u opadanju, a razlogi tome su najčešće veliki broj formalnosti koji znatno usporavaju sam promet te otežanost ili ponekad onemogućenost potpune isporuke životinja na točno određeno mjesto. Iz tih razloga željeznički se promet nerijetko nadopunjuje ili u potpunosti nadomješta ekonomičnijim cestovnim prometom (Štrumberger, 1994). Uredba (EZ) br. 1371/2007 Europskog parlamenta i Vijeća o pravima i obvezama putnika u željezničkom prometu ostavila je nacionalnom zakonodavstvu svake države da svojim prijevoznicima omogući da preko svojih općih uvjeta i tarifa definiraju načine i uvjete prijevoza živih životinja u željezničkom prometu, a koji moraju biti u skladu s pravom u toj državi članici (Kramer i Radmanić, 2018). Hrvatske željeznice dopuštaju prijevoz živih životinja te na svojim mrežnim stranicama navode kako je uz predočenje valjanje veterinarske knjižice dopušten prijevoz i transport manjih kućnih ljubimaca, pasa vodiča i službenih pasa. Prema tome dopušten je prijevoz malih pripitomljenih životinja (psi do 30 cm visine koji se mogu držati u krilu, mačke i ostale male pripitomljene životinje) koje su zatvorene u adekvatnu ručnu prijevoznu prtljagu koje se mogu tretirati kao ručna prtljaga, pasa vodiča/pomagača koji su u pratnji osoba s invaliditetom, slijepih osoba ili trenera takvih pasa, a na temelju valjane iskaznice koja im dopušta slobodan pristup svim javnim mjestima, službenih pasa Ministarstva unutarnjih poslova, Hrvatske vojske, lovaca, spasilaca i Gorske službe spašavanja te ostalih pasa (viših od 30 cm) uz predočenje valjane veterinarske knjižice u kojoj su vidljivi podaci o vlasniku, broju čipa i primljenim cjepivima, pri čemu se takvim psima mora staviti brnjica i držati ih na kratkoj uzici (HŽPP, 2023).

Cestovni promet najčešće je korišten oblik prijevoza životinja te se kao njegova glavna prednost navodi laka i jednostavna kombinacija s drugim oblicima prijevoza. U skladu s

Pravilnikom o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka ovlast definiranja općih uvjeta prijevoza (pravila ponašanja, cjenik, prtljaga, prijevoz životinja itd.) imaju prijevoznici (Zakon o prijevozu u cestovnom prometu, NN 82/13). Čazmatrans – Nova d.o.o., kao jedan od autoprijevoznika u Republici Hrvatskoj, u svojim općim uvjetima dozvoljavaju prijevoz kućnih ljubimaca i to pasa do 30 cm visine, mačaka i drugih pripitomljenih manjih životinja koje moraju biti adekvatno smještene u ručnim prijenosnim kutijama ili kavezima (Čazmatrans Nova d.o.o., 2023). Za razliku od željezničkog prometa, gdje je kućnim ljubimcima omogućeno putovanje zajedno s vlasnikom, u ovom slučaju životinje se u svojoj prijenosnoj kutiji ili kavezu smještaju u prtljažni dio autobusa te je naglašeno da se prevoze na isključivu odgovornost vlasnika. Za prijevoz kućnog ljubimca dodatno se naplaćuje karta te je zabranjeno kućne ljubimce prevoziti kao pošiljku bez pratnje (Čazmatrans Nova d.o.o., 2023). Što se tiče ZET-a, u njihovim općim uvjetima stoji mogućnost prijevoza pasa do 30 cm visine, mačaka i drugih manjih pripitomljenih životinja u odgovarajućim transportnim kutijama ili kavezima, za koje se ne naplaćuje dodatna karta. Isto tako, dopušten je prijevoz pasa viših od 30 cm (uz nošenje brnjice, na kratkom povodcu, uz odgovarajuću dokumentaciju), pasa vodiča, terapijskih i rehabilitacijskih pasa, pasa u školovanju te pasa štenaca u socijalizaciji (uz pratnju osobe s invaliditetom, roditelja djeteta s teškoćama u razvoju i trenera pasa) (ZET, 2023). Prijevoz kućnih ljubimaca i u ovom je slučaju na odgovornost vlasnika te se kao dodatni uvjeti propisuju obveze ulaska na prednja vrata uz vozača i zadržavanja na prednjem dijelu vozila uz obvezno nošenje pribora za čišćenje fekalija (ZET, 2023).

Zračni promet, kao jedan od najmlađih, ali i najbržih i najsigurnijih oblika prometa u Hrvatskoj je reguliran Zakonom o zračnom prometu, Zakonom o zračnim lukama, Zakonom o obveznim i stvarnopravnim odnosima u zračnom prometu te Zakonom o osnutku Hrvatske kontrole zračne plovidbe, no niti jedan od tih zakona ne propisuje odredbe i uvjete vezane za transport životinja. Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka navodi obvezu prijevoza životinja u kutijama, oborima ili odgovarajućim životinjskim spremnicima koji su prikladni za svaku vrstu životinja te je životinjama tijekom cijelog putovanja potrebno osigurati u odgovarajućim granicama kvalitetu zraka, tlak i temperaturu (Kramer i Radmanić, 2018). Pravilnik mora biti usklađen s Međunarodnom udrugom za zračni prijevoz koja uređuje područja putovanja životinja unutar i izvan teritorijalnih granica EU, pri čemu navodi kako kućni ljubimci moraju potjecati od strane nadležnih tijela registriranih poduzeća, ne smiju udovoljavati uvjetima zabrane zbog svojeg zdravstvenog stanja, moraju biti označeni

transponderom te moraju biti redovito pregledavani (Kramer i Radmanić, 2018). Isto tako, životinje moraju biti cijepljene protiv bjesnoće od strane ovlaštenog veterinara te moraju imati putovnicu koju također izdaje ovlašteni veterinar (Kramer i Radmanić, 2018). Croatia Airlines ima svoje opće uvjete prijevoza životinja, u kojem navodi da je dopušten prijevoz samo pasa i mačaka koji su smješteni u odgovarajuće spremnike i kaveze te koji imaju valjanu zdravstvenu potvrdu, potvrdu o cijepljenju i ostale potrebne dokumente. Isto tako, navodi se odredba da ukoliko je životinja u kavezu ili spremniku predana i prihvaćena kao prtljaga, ne može se tretirati kao dio prtljage koja se prevozi besplatno, već se za nju plaća prevoznina, za razliku od pasa vodiča koji su u pratnji trenera pasa ili osobe sa oštećenjem vida, koji se prevoze besplatno (Croatia airlines, 2023). Croatia airlines ogradio se od odgovornosti na način da je u odredbama naveo kako ne odgovara za smrt, bolest, gubitak, ozlijeđenu ili uskrat ulaska na određeni teritorij kućnog ljubimca te je također uzeo za pravo da uvjetuje prijevoz životinja dodatnim uvjetima koje samostalno određuje, a o kojima putnik može obavijest zatražiti od samog prijevoznika (Croatia airlines, 2023).

Pomorski promet uređen je Pomorskim zakonikom, koji ne sadrži u sebi odredbe u pogledu nekomercijalnog prijevoza životinja, već samo spominje da je iznimno dopuštena ugovorna izmjena prijevoznikove odgovornosti u njegovu vlastitu korist u slučajevima gubitka, oštećenja ili manjka stvari i tereta nastalih prije ili nakon ukrcavanja, štete u slučaju kašnjenja, prijevoza i transporta stvari koje su uz suglasnost i odobrenje putnika smještene na palubi te u slučaju prijevoza kućnih ljubimaca. Iz takvih odredbi može se zaključiti da je na prijevozniku pravo da umanjati ili u potpunosti isključi vlastitu odgovornost u pogledu štetnih posljedica kod prijevoza i transporta životinja (Pomorski zakonik, NN 181/2004, 76/2007, 146/2008, 61/2011, 56/2013, 26/2015). Jadrolinija kao društvo koje se bavi pomorskim linijskim prometom sadrži opće uvjete međunarodne i lokalne linije, pri čemu se kod lokalnih linija kućni ljubimci smiju prevoziti, ukoliko ne predstavljaju nikakvu smetnju ili opasnost za brod ili putnike te ih se ne smije dovoditi u zatvorene prostorije namijenjene putnicima. Isto tako psi moraju biti na povodcu i imati brnjicu na ustima, ptice moraju biti u kavezima, a mačke u kutijama te sve životinje moraju biti cijepljene (Jadrolinija, 2023). Što se tiče međunarodnih linija, uvjeti su gotovo isti kao i kod lokalnih linija, pri čemu se navodi dozvola prijevoza isključivo kućnih ljubimaca (psi, mačke i pitome male životinje/vretice). Psi i mačke moraju biti cijepljeni te im je zabranjen ulaz u zatvorene prostorije koje su namijenjene putnicima, osim u slučajevima gdje se psima dozvoljava ulaz u brodske kabine ukoliko je karta kupljena za kompletnu kabinu, a ne samo za ležaj (Jadrolinija, 2023).

10. ZAKLJUČAK

Dosadašnja ljudska praksa ophođenja prema životinjama sve manje uzima u obzir prava i osjećaje životinja te se na njih gleda kao na bića bez ili s vrlo malo sposobnosti za osjećaje. Specizam kao diskriminacija na osnovi vrste dokazuje činjenicu da brojni specisti znatno razlikuju ljude i životinje te im u mnogim životnim aspektima znatno ograničavaju ili u potpunosti uskraćuju njihova temeljna prava. Nekolicina domaćih i međunarodnih pravnih izvora regulira područja pravnog i društvenog poretka zemlje te se uglavnom odnose na zaštitu životinja u pogledu zabrana određenih postupanja prema njima, raščlanjujući ih na pojedine kategorije. S druge strane, vrlo malo, tj. gotovo nikako fokus stavljaju na definiranje njihovih prava, a neminovno je da životinjama pripadaju određena prava, no za ostvarenje tih prava potrebna je usuglašenost ljudi u pogledu zaštite i provedbe tih prava te u pogledu donošenja mjera kojima bi se izbjeglo ili barem umanjilo narušavanje tih prava. Od velikog bi značaja bilo integriranje prava prema Jakovljeviću u pozitivno nacionalno i međunarodno zakonodavstvo, kako bi na taj način prava dobila karakter pravno obvezujućih normi, za čije je kršenje predviđena odgovarajuća sankcija. Isto tako, postojeći pravni izvori i pripadajuće im novčane ili zatvorske sankcije nisu dovoljno visoke te se u praksi ne provode u dovoljnoj mjeri, što potencijalnim kršiteljima životinjskih prava ostavlja dojam da provoditelji pravnih normi zaštitu životinjskih prava smatraju nebitnim i sporednim.

Životinje često iskazuju razne oblike abnormalnih i neadekvatnih ponašanja koja su čovjeku u većini slučajeva neprihvatljiva, a učestalost takvih ponašanja od strane životinja nerijetko rezultira ozbiljnim ugrožavanjem prava i dobrobiti životinja od strane čovjeka putem napuštanja, kažnjavanja, eutanazije i slično. Unatoč rapidnom razvoju medicinske i farmaceutske industrije, a samim time i porastom potrebe za testiranjem toksičnosti, upotreba životinja u istraživačke, pokusne, znanstvene i druge svrhe znatno se smanjuje u svim poljima, zbog razvoja raznih alternativnih metoda i pridržavanja normi, zakona i 3R pravila. Kompetna i apsolutna zamjena životinja u istraživanjima i dalje je zbog velike složenosti organskih sustava nemoguća, ali se ipak putem zakonske regulative i rukovođenja načelom veće koristi rezultata istraživanja za ljude u odnosu na procijenjevu štetu životinjama, testiranja na životinjama svode na nužni etički minimum. Također je potrebno formiranje takvih pravila koja bi u najvećoj mogućoj mjeri omogućila skladni suživot između ljudi i životinja, pri čemu bi se težilo izbjegavanju specizma i fokus bi se stavljao na ravnomjerno uvažavanje prava i potreba objiju strana. Jedino putem formiranja, prihvaćanja i uvažavanja adekvatnih i djelotvornih mjera

zaštite prava životinja te njihovom potpunom ili djelomičnom integracijom u domaće i međunarodno zakonodavstvo moguće je spriječiti daljnje zlostavljanje, patnju i mučenje životinja te uspostaviti suosjećajan i brižljiv odnos prema životinjama. Borba za prava životinja tek je u svom zamahu i u najvećoj je mjeri svedena na djelovanje raznih udruga i organizacija, a ta će borba rezultirati uspjehom samo ukoliko čovječanstvo razvije svijest o vrijednosti svih životinja, pri čemu je važno naglasiti da ta vrijednost nikako ne ovisi o upotrebljivosti neke životinje ili ljudskoj percepciji.

11. LITERATURA

1. AnimaleFans (2023). *Eutanazija kućnih ljubimaca, mačaka i pasa*. Posjećeno 18.02.2023. na mrežnoj stranici AnimaleFansa: <https://hor.animalefans.com/ma%C4%8Dke/9418-eutanazija-ku%C4%87nih-ljubimaca-ma%C4%8Daka-i-pasa.html>.
2. Animalex (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Animalex: https://www.facebook.com/animalex.pfzg/about_privacy_and_legal_info.
3. Appleby, D. & Pluijmakers, J. (2003). Separation Anxiety in Dogs: The Function of Homeostasis in its Development and Treatment. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 33(2), 321-344.
4. Ascione, F. R. (1993). Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös*, 6(4), 226-247.
5. Bain, M. & Stelow, E. (2014). Feline Aggression Toward Family Members: A Guide for Practitioners. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 44(3), 581-597.
6. Bateson, P. (1986). When to experiment on animals. *New Scientist*, 109(1496), 30-32.
7. Broom, D. M. (1986). Indicators of poor welfare. *British Veterinary Journal*, 142(6), 524-526.
8. Busquet, F. (2020). New European Union statistics on laboratory animal use – what really counts! *ALTEX – Alternatives to Animal Experimentation*, 37(2), 167–186.
9. Croatia airlines (2023). *Opći uvjeti prijevoza*. Posjećeno 02.03.2023. na mrežnoj stranici Croatia airlines-a: <https://www.croatiaairlines.com/hr/pravne-obavijesti/opci-uvjeti-prijevoza>.
10. Čazmatrans Nova d.o.o. (2023). Posjećeno 26.02.2023. na mrežnoj stranici Čazmatrans Nova d.o.o.: <https://cazmatrans.hr/hr/pitanja/>.
11. Dellambra, E., Odorisio, T., D’Arcangelo, D., Failla, C. M. & Facchiano, A. (2019). Non-animal models in dermatological research. *ALTEX – Alternatives to Animal Experimentation*, 36(2), 177-202.
12. Doke, S. K. & Dhawale, S. C. (2015). Alternatives to animal testing: a review. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 23(3), 223–229.
13. Dunayer, J. (2009). Specizam - diskriminacija na osnovi vrste. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 7(1), 142-145.
14. Eurogroup for Animals (2023). Posjećeno 12.02.2023. na mrežnoj stranici Eurogroup for Animals: <https://www.eurogroupforanimals.org/>.

15. Festing, S. & Wilkinson, R. (2007). The ethics of animal research: talking point on the use of animals in scientific research. *EMBO reports*, 8(6), 526–530.
16. Foglar, A., Gračner, D., Pavičić, Ž., Dovč, A. i Gregurić Gračner, G. (2019). Dobrobit pasa i mačaka kućnih ljubimaca u okolnostima očitovanja najčešćih nenormalnih ponašanja. *Hrvatski veterinarski vjesnik*, 27(3-4), 52-62.
17. Germain, P.-L., Chiapperino, L. & Testa, G. (2017). The European politics of animal experimentation: from Victorian Britain to ‘stop vivisection’. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 64, 75–87.
18. Guillen, J. (2012). FELASA Guidelines and Recommendations. *Journal of the American Association for Laboratory Animal Science*, 51(3), 311–321.
19. Hammerle, M., Horst, C., Levine, E., Overall, K., Radosta, L., Rafter-ritchie, M. & Yin, S. (2015). 2015 AAHA Canine and Feline Behavior Management Guidelines. *Journal of the American Animal Hospital Association*, 51(4), 205-221.
20. Hrvatska enciklopedija (2023). Posjećeno 18.02.2023. na mrežnoj stranici Hrvatske enciklopedije: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61610>.
21. HŽ Putnički prijevoz (2023). *Prijevoz kućnih ljubimaca*. Posjećeno 26.02.2023. na mrežnoj stranici HŽPP-a: <https://www.hzpp.hr/prijevoz-kucnih-ljubimaca?m=336&mp=335>.
22. Ius-info (2013). *Novi Kazneni zakon: usmrćivanje životinja kazneno djelo*. Posjećeno 18.01.2023. na mrežnoj stranici Ius-infa: <http://www.iusinfo.hr/DailyContent/News.aspx?id=14566>.
23. IVIS - International Veterinary Information Service (2000). *Compulsive Behaviour in Companion Animals*. Posjećeno 10.02.2023. na mrežnoj stranici IVIS-a: www.ivis.org.
24. IVIS - International Veterinary Information Service (2001). *Diagnosis and Treatment of Aggression in Dogs and Cats*. Posjećeno 10.02.2023. na mrežnoj stranici IVIS-a: www.ivis.org.
25. IVIS - International Veterinary Information Service (2001). *Feline Aggression*. Posjećeno 10.02.2023. na mrežnoj stranici IVIS-a: www.ivis.org.
26. Jadrolinija (2023). *Pravilnik o prijevozu putnika, prtljage i tereta*. Posjećeno 02.03.2023. na mrežnoj stranici Jadrolinije: <https://www.jadrolinija.hr/o-nama/pravilnici/pravilnik-o-prijevozu-putnika-prtljage-i-tereta>.
27. Jakovljević, D. (2013). Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa. *Filozofska istraživanja*, 33(1), 167-182.

28. Jones, P. (2012). Green Social Work: From Environmental Crises to Environmental Justice. *British Journal of Social Work*, 42(8), 1636-1637
29. Kazneni zakon. *Narodne novine*, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21).
30. Knesl, O., Hart, B. L., Fine, A. H., Cooper, L., Patterson-Kane, E., Houlihan, K. E. & Anthony, R. (2017). Veterinarians and Humane Endings: When Is It the Right Time to Euthanize a Companion Animal? *Frontiers in Veterinary Science*, 4:45.
31. Kramer, I. i Radmanić, I. (2018). Dobrobit životinja u pravnoj regulaciji s posebnim osvrtom na prijevoz. *Paragraf: časopis za pravna i društvena pitanja Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*, 2(1), 161-186.
32. Maksimović, A., Zahirović, A., Lutvikadić, I. i Šunje Rizvan, A. (2018). Eutanazija pasa i mačaka. *Veterinaria*, 67(3), 125-127.
33. Mccobb, E. C., Brown, E. A., Damiani, K. & Dodman, N. H. (2001). Thunderstorm Phobia in Dogs: An Internet Survey of 69 Cases. *Journal of the American Animal Hospital Association*, 37(4), 319-324.
34. Ministarstvo poljoprivrede (2017). *Nakon više od 10 godina Hrvatska dobiva novi zakon o zaštiti životinja*. Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Ministarstva poljoprivrede: <http://www.mps.hr/hr/novosti/nakon-vise-od-10-godina-hrvatska-dobiva-novi-zakon-o-zastiti-zivotinja>.
35. Ministarstvo poljoprivrede (2023). Posjećeno 21.03.2023. na mrežnoj stranici Ministarstva poljoprivrede: <https://jic.mps.hr/sklonista/#!sklonista>.
36. MSD Veterinary Manual (2018). *Behavioral Problems of Cats*. Posjećeno 16.02.2023. na mrežnoj stranici MSD Veterinary Manuala: <https://www.msdevetmanual.com/behavior/normal-social-behavior-and-behavioral-problems-of-domestic-animals/behavioral-problems-of-cats>.
37. MSD Veterinary Manual (2018). *Behavioral Problems of Dogs*. Posjećeno 17.02.2023. na mrežnoj stranici MSD Veterinary Manuala: <https://www.msdevetmanual.com/behavior/normal-social-behavior-and-behavioral-problems-of-domestic-animals/>.
38. Nedić, T. (2018). Pravni sustav zaštite života, zdravlja i dobrobiti životinja – bioetički pristup u pravnom okviru. *Socijalna ekologija*, 27(1), 71-94.
39. Noina arka (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Noine arke: <https://www.noina-arka.hr/>.

40. Odendaal, J. S. (1997). Diagnostic Classification Of Problem Behavior In Dogs And Cats. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 27(3), 427-443.
41. Pomorski zakonik. *Narodne novine*, broj 181/2004, 76/2007, 146/2008, 61/2011, 56/2013, 26/2015.
42. Pravilnik o zaštiti životinja tijekom prijevoza i s prijevozom povezanih postupaka. *Narodne novine*, broj 12/2011.
43. Prijatelji životinja (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Prijatelja životinja: <https://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php>.
44. PsychologyToday (2012). *Seven reasons for unsuccessful human–animal relationship*. Posjećeno 18.02.2023. na mrežnoj stranici Psychology Today: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/all–dogs–go–heaven/201207/seven–reasons–unsuccessful–human–animal–relationships>.
45. Ryder, R. (1992). An Autobiography. *Between the Species*, 8(3), 168-173.
46. Singer, P. (1998). *Oslobođenje životinja*. Zagreb: IBIS grafika.
47. Stokes, W. S. (2015). Animals and the 3Rs in toxicology research i testing: the way forward. *Human & Experimental Toxicology*, 34(12), 1297–1303.
48. Sueda, K. L. C. & Malamed, R. (2014). Canine Aggression Toward People: A Guide for Practitioners. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 44(3), 599-628.
49. Štrumberger, N. (1994). Prijevoz živih životinja željeznicom. *Promet - Traffic&Transportation*, 6(5), 133-137.
50. Uchida, Y., Dodman, N., DeNapoli, J. & Aronson, L. (1997). Characterization and Treatment of 20 Canine Dominance Aggression Cases. *Journal of Veterinary Medical Science*, 59(5), 397-399.
51. Udruga Phenix (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Udruge Phenix: <https://udruga-phenix.hr/>.
52. Udruga Šapica (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Udruge Šapica: <https://sapica.hr/>.
53. Udruga za zaštitu i promicanje prava životinja Rina (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Udruge za zaštitu i promicanje prava životinja Rina: <https://udruga-rina.hr/>.
54. Udruga za zaštitu životinja Patronus Sisak (2023). Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Udruge za zaštitu životinja Patronus Sisak: https://www.facebook.com/Patronus.Sisak/about/?ref=page_internal.

55. Ukelis, U., Kramer, P.-J., Olejniczak, K. & Mueller, S. O. (2008). Replacement of in vivo acute oral toxicity studies by in vitro cytotoxicity methods: opportunities, limits and regulatory status. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 51(1), 108–118.
56. Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
57. UVSH – Uprava za veterinarstvo i sigurnost hrane (2019). *EU Statistical Data of all uses of animals*. Posjećeno 20.02.2023. na mrežnoj stranici UVSH-a: <http://www.veterinarstvo.hr/UserDocsImages/dobrobitZivotinja/DZpokusi/2019.%20godina.pdf>.
58. Večernji list (2020). *Općinski sud u Sisku naložio policiji i skloništu da okrivljenom 83-godišnjaku oduzmu psa*. Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Večernjeg lista: <https://www.vecernji.hr/vijesti/opcinski-sud-u-sisku-nalozio-policiji-i-sklonistu-da-okrivljenom-83-godisnjaku-oduzmu-psa-1452516>.
59. Večernji list (2021). *Zlostavljanje životinja u ruralnim područjima uglavnom se ne prijavljuje*. Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici Večernjeg lista: <https://www.vecernji.hr/vijesti/zlostavljanje-zivotinja-u-ruralnim-podrucjima-uglavnom-se-ne-prijavljuje-1466969>.
60. Visković, N. (1992). Međunarodna pravna zaštita životinja. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 1(3), 287-296.
61. Visković, N. (1996). Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 34(2), 233-235.
62. WSAVA - World Small Animal Veterinary Association (2008). *How Behavioural Problems Influence the Welfare of Dogs*. Posjećeno 19.02.2023. na mrežnoj stranici WSAVA-
e:<https://www.vin.com/apputil/content/defaultadv1.aspx?id=3866593&pid=11268&>.
63. ZET – Zagrebački električni tramvaj (2023). *Prijevoz životinja*. Posjećeno 26.02.2023. na mrežnoj stranici ZET-a: <https://www.zet.hr/odredbe/prijevoz-zivotinja/23>.
64. Zakon o prijevozu u cestovnom prometu. *Narodne novine*, br. 82/13.
65. Zakon o zaštiti životinja. *Narodne novine*, br. 102/17, 32/19.
66. 24 sata (2022). *Ivor je silovao psa u Zagrebu. Još ga nisu uhitili jer radi u EU parlamentu i ima imunitet*. Posjećeno 15.01.2023. na mrežnoj stranici 24 sata: <https://www.24sata.hr/news/ivor-je-silovao-psa-u-zagrebu-jos-ga-nisu-uhitili-jer-radi-u-eu-parlamentu-i-ima-imunitet-871941>.